

De Antonius van Padua-devotie te Kerkrade

DOOR ANTOINE JACOBS*

Antonius van Padua, 'de grote wonderdoener'

Antonius werd omstreeks 1195 geboren te Lissabon als telg van een adellijk geslacht.¹ Zijn naam in de wereld was Fernando Martin de Bulhom. In 1210 trad hij in bij de augustijner-koorheren van het klooster Sint-Vincentius bij Lissabon. In 1212 verhuisde hij naar het augustijnerklooster van Coimbra. Mogelijk werd hij priester binnen deze orde. In 1220 werden de stoffelijke resten van vijf franciscanen die in Marokko de marteldood gestorven waren, naar Lissabon overgebracht. Dit deed Antonius besluiten, de augustijner-koorheren te verlaten. Hij trad toe tot de franciscanen in het klooster Sint-Antonius te Olivares bij Lissabon en nam de naam aan van de patroonheilige van dit convent. Hij toog eveneens naar Marokko om het martyrrium te ondergaan, maar vanwege ziekte moest hij terugkeren naar Europa. Door een storm werd hij naar de kust van Sicilië gedreven. Hij ging naar het generaal-kapittel te Assisi om Franciscus te ontmoeten. De franciscanen ontdekten zijn redenaarstalent. Antonius preekte vervolgens in Zuid-Frankrijk en Italië tegen de katharen. De laatste twee jaar van zijn leven woonde hij in Padua. Rond zijn optreden deden al snel bijzondere verhalen de ronde, die voor een deel ook in zijn iconografie terechtkwamen.

Antonius stierf op dinsdag 13 juni 1231 op weg naar Padua in het zusterklooster te Arcella bij Verona. Hij werd begraven te Padua. Paus Gregorius IX verklaarde hem in 1232 al

heilig. Zijn gebeente werd in 1264 overgebracht naar Padua. Op 16 januari 1946 werd hij door paus Pius XII tot kerkleeraar uitgeroepen.² Zijn liturgische feestdag is 13 juni. Aanvankelijk was zijn cultus beperkt tot zijn eigen orde, maar zijn populariteit groeide. Vanaf de zestiende eeuw werd hij in de gehele Kerk gevierd. Zijn cultus verdrong die van Antonius Abt. Hij gold [en geldt] als patroon van verloren zaken, verliefden, het huwelijk, de bevalling, mijnwerkers, stervenden. Hij is helper tegen duivelse machten, koorts, veepest en onvruchtbaarheid. Begin zeventiende eeuw ontstond de devotie van de Negen Dinsdagen, als herinnering aan zijn sterfdag.

Iconografie

Antonius wordt voorgesteld als een baardloze jongeman in franciscaans habijt.³ Aanvankelijk had hij slechts een boek als attriboot. Rond 1350 kwam daar een vlam in zijn hand bij. In de vijftiende eeuw werden de lelietak en het hart zijn attributen, soms ook een kruisbeeld of een vis. Ook houdt hij wel een monstrans vast of knielt een ezel naast hem. Vanaf de zestiende eeuw wordt dikwijls het Christuskind afgebeeld, staande op het gesloten boek of zittend op Antonius' arm. Boek en Jezuskind symboliseren het geschreven en vleesgeworden woord Gods. De liele verwijst naar Antonius' zuiverheid, het crucifix naar zijn werkzaamheid als geloofsverkondiger. De vis en de ezel komen voort uit legendes rond Antonius. Toen de bevol-

St. Antoniusbeeld in het Hofke aan de Sittarderweg, Heerlen.

2

king van Rimini niet naar hem wilde luisteren, staken de vissen hun koppen boven het water om Antonius te horen preken. De bevolking van Rimini bekeerde zich daarop en masse. Een ander wonder vond plaats toen een ongelovige twijfelde aan de aanwezigheid van Christus in het Allerheiligste Sacrament. Antonius liet een ezelsaanvoeren die al drie dagen niets te eten had gekregen. Het beest viel voor Antonius, die de hostie in zijn handen hield, op de knieën en negeerde het klaargezette voer. Een ander wonder bericht van de verschijning van Maria met Kind aan Antonius.

Antoniusverering in Limburg

De oudste Antoniusdevotie is waarschijnlijk te lokaliseren in de kloosterkerk van Wittem.⁴ Klooster en kerk werden tussen 1729 en 1733 gebouwd door de minderbroeders-kapucijnen, die, zoals hun naam al aangeeft, deel uitmaken van de franciscaanse ordefamilie. In hun kerk stond een Antonius van Padua-beeld op een zijaltaar. In 1794 lieten de kapucijnen in Aken een boekje drukken

Dienstägige Andacht zu den grossen Nothelfer dem heiligen Antonius von Padua. Gehalten bey den Patern Kapuzinern zu Wittem. De uitgave doet vermoeden dat er al sprake was van een bloeiende devotie en dat de paters die verder wilden stimuleren. De verering concentreerde zich vooral op de negen dinsdagen die in Wittem gehouden werden voor Palmzondag. De Antoniusverering te Wittem overleefde de Franse Tijd [1795-1814], doordat, na de opheffing van het klooster, een voormalig kapucijn als deservitor van de kerk aangesteld werd, en doordat tevens een kapucijnbroeder als particulier zijn intrek had genomen in het klooster. In 1828 werd het boekje *Dienstägige Andacht* herdrukt. Een duidelijk bewijs dat de devotie was blijven bestaan. Toen de redemptoristen in 1836 hun intrek namen in het klooster van Wittem, stimuleerden zij op hun beurt de Antoniusdevotie. Het cultusbeeld werd in 1841 opgesteld in een aparte kapel [gelegen boven de huidige Smartenkapel]. In 1857 werd in de kroniek genoteerd dat er tijdens de Antoniusdinsdagen 11.000 hosties werden uitgereikt, hetgeen een duidelijke indicatie is

voor een bovenlokale verering. Na 1885 liep de devotie in Wittem sterk terug: de Antoniusdevotie verspreidde zich en in steeds meer parochiekerken verschenen Antoniusbeelden en werden ook de Negen Dinsdagen gevierd. Bovendien gingen de redemptoristen de devotie tot hun congregatiegenoot Gerardus Majella, die in 1893 zalig en in 1920 heilig werd verklaard, steeds meer stimuleren. De verering van Antonius verdween steeds meer naar de achtergrond, om in de twintigste eeuw, jaren twintig en dertig, geheel te verdwijnen. Zijn beeld, waarvoor nog menig kaarsje brandt, staat echter vanaf 1961 in de Ronde Kapel.

In de Marcellinus en Petruskerk te Geleen werd de Antoniusdevotie ingevoerd door pastoor Thomas Voncken, een oud-franciscaan. Op 16 oktober 1809 richtte hij een 'Broederschap van de H. Antonius' op, die in 1909 luisterrijk haar 100-jarig bestaan vierde. Het bedevaartkarakter, dat in de negentiende eeuw nog aan de Geleense Antoniusdevotie kleefde, was toen al grotendeels verdwenen. Op diverse andere plaatsen ontstonden immers in de negentiende eeuw bedevaartsoorden, toegewijd aan Antonius. In Urmond,

waar de minderbroeders-conventuelen in 1854 een klooster bouwden, richtten de paters in 1863 een broederschap van Sint-Antonius op. De verering kende jaarlijkse hoogtepunten op 13 juni en de Negen Dinsdagen voorafgaand aan Palmzondag of Pasen. Ook in Koningsbosch, waar na 1860 eveneens een Antonius van Padua-verering werd geïntroduceerd, begonnen de Negen Dinsdagen in februari en waren dus aan Palmzondag of Pasen gekoppeld. In het Noordlimburgse Blerick was het pastoor Stassen die de ambitie had zijn nieuwe parochiekerk tot geloftekerk voor de H. Antonius te maken. Het begin was veelbelovend, maar de grote stroom bedevaartgangers waarop de pastoor en zijn kerkbestuur rekenden, kwam nauwelijks op gang. De verwoesting van de kerk in 1944 betekende het definitieve einde van Blerick als bedevaartplaats.

Relatief laat ontwikkelde zich het Heerlense Antoniusshofke in 1939 tot bescheiden pelgrimsplaats. De franciscanen, alsmede – zij het in mindere mate – de minderbroeders-conventuelen, waren prominent aanwezig in de Mijnstreek en propageerden daar hun eigen heiligen, onder wie Franciscus, Clara en Antonius van Padua. De Negen Dinsdagen werden sedert 1923 in de franciscanenkerk H.H. Martelaren van Gorcum gevierd. In 1939 werd een Antoniuskapel ingezegend in een deel van de kloostertuin, die de naam Antoniusshofke kreeg. Behalve de kapel werd een aantal staties opgericht met in terracotta scènes uit het leven van Antonius. Het Antoniusshofke bleef tot ca. 1965 een bedevaartsoord van bescheiden omvang.⁵ In diverse andere plaatsen was de Antoniusverering omvangrijk zonder dat er sprake was van een bedevaartcultus. Gedacht kan hierbij worden aan Heythuysen met zijn neogotische Antoniuskapel en Valkenburg, waar in de Nicolaas en Barbara-kerk de Antoniuskapel een belangrijke plaats inneemt.

De groeiende populariteit van Antonius van Padua tekent zich ook af in het aantal parochiekerken die aan hem werden toege-

St. Antoniuskapel in het Hofke aan de Sittarderweg in Heerlen.

wijd. In Limburg was Blerick de eerste Antonius van Padua-kerk op Limburgse bodem. Er verrezen ook kerken in Kerkrade-Bleijerheide, Sittard-Ophoven, Heerlen-Vrank, Veulen, Maastricht-Nazareth en Urmond. Met uitzondering van Blerick en Veulen waren dit door minderbroeders of minderbroeders-conventuelen beheerde kerken.

De Antoniusverering te Kerkrade

De Lambertusparochie kwam eind 1788, begin 1789 in bezit van een relik van de heilige Antonius. De echtheid daarvan werd bevestigd door Franciscus Xaverius Christiani, bisschop van Porphyria i.p.i. en prefect van de apostolische heiligdomskamer op 17 december 1788.⁶ De bisschop van Luik, mgr. Constantin Francois de Mean, hechtte op 23 april 1789 zijn goedkeuring aan de openbare verering van de Antoniusrelik.

In 1877 werd in de kerkinventaris een zilveren ostensorium genoemd voor de relikwie van Antonius.⁷ Thans is de relik, een botpartikeltje voorzien van een tekststrookje met het opschrift 'S. ANTONY', gevat in een ronde theca met een doorsnede van circa vier centimeter. De theca, die omgeven is door een stralenkrans, is opgenomen in een circa 32,5 cm hoge deels verzilverde, deels koperen relikhouder. De houder is samengesteld uit diverse stukken, die naar alle waarschijnlijkheid in een eerder leven deel hebben uitgemaakt van ander religieus vaatwerk. Boven de stralenkrans is een reliëf gemonteerd van Antonius met het Jezuskind op de arm. Daarboven is nog een kruisje aangebracht.

Het gepolychromeerd houten Antoniusbeeld is circa 185 cm hoog en staat in de linkerzijbeuk van de kerk. Antonius draagt op zijn rechterarm het kind Jezus. In zijn linkerhand houdt hij een tak met lelies. In 1877 werd melding gemaakt van een in München vervaardigd Antoniusbeeld.⁸ Bij de brand van dinsdag op woensdag 13/14 maart 2007 ging het beeld – met uitzondering van het Jezuskind – geheel in vlammen op.⁹

Of de verering van Antonius van Padua al vanaf het begin een bedevaartkarakter had, is niet bekend. Nieuwe impulsen kreeg de verering vanaf 1826. In dat jaar voerde pastoor Paul Joseph Vincken de Negen Dinsdagen ter ere van Antonius in.¹⁰ Paus Leo XII [1823-1829] verleende speciale aflaten. Iedereen die – na rouwmoedig gebiecht te hebben en gecommuniceerd – op de feestdag van de H. Antonius de Lambertuskerk bezocht en vanaf de eerste vesper tot aan zonsondergang bad voor de eenheid onder de christelijke vorsten, voor de vernietiging van de ketterij en voor het welzijn van de katholieke kerk, verdiende elk jaar een volle aflat. Bovendien kon de gelovige die op de negen dinsdagen voorafgaand aan Pasen voor bovenvermelde intentie bad, eveneens een volle aflat verdienen voor zichzelf of voor inmid-dels overledenen.

Paus Leo stond toe dat tijdens de Negen Dinsdagen de Antoniusmis gelezen mocht

Antoniusreliquiar.

Foto Monika Simons, Herzogenrath

worden in plaats van de mis voor de heiligen van die bewuste dagen.

Hoe de bedevaart in de eerste vijftig jaar verliep onder pastoor Vincken en pastoor-deken Quodbach [1835-1883] is bij gebrek aan bronnen niet bekend. Deken Deutz [1883-1908] maakte er in 1883 melding van in de parochiekroniek: *'Novemdialis Sti. Antonii Pad. hoc anno cum magno concursu habitae sunt: conciones habuit p. Lullus O.S.Fr. de Decalogo'*. Er was veel toeloop. De preken hadden de Tien Geboden tot thema en werden gehouden door een franciscaan uit het klooster van Bleijerheide. Aan dit stramien zou gedurende jaren niet veel veranderen. In 1895 en 1896 waren het de kapelaans van het dekenaat, die de preken verzorgden. In 1895 was het thema 'Der Zeitgeist'. Vanaf 1923 hadden de Antoniusdinsdagen thema's als de deugden van Antonius, het Onze Vader, de Tien Geboden, de Acht Zaligheden, Christus Koning, wonden van onze tijd, godsdienstig leven, familieleven, de H. Maagd Maria, verering der heiligen, etc.

In 1896 werd aangetekend: *'Concursus populi hoc anno major fuit quam caeteris annis, praesertim quia tempus semper serenum erat ...'*¹¹ Aangezien de Negen Dinsdagen gekoppeld waren aan Pasen en niet aan de feestdag van Antonius op 13 juni, begonnen zij soms al begin februari als het nog vinnig koud was. In 1900 herdacht men het 75-jarig jubileum van de noveen. Paus Leo XIII [1878-1903] gaf naar aanleiding van het feest toestemming om tijdens de noveen de mis van de H. Antonius te vieren.

De Antoniusdinsdagen werden ook in de twintigste eeuw voortgezet. In 1921 schreef pastoor-deken J.H.J. Franck: *'De negen St. Antoniusdinsdagen werden op de gebruikelijke wijze gevierd onder een zeer grooten toeloop der geloovigen'*.¹² In 1925 werd het honderdjarig jubileum gevierd met meer dan gewone plechtigheid en *'met zeer groten toeloop der geloovigen uit de parochie van St. Lambertus en uit de omliggende plaatsen'*.¹³ In de parochiekroniek werd stilgestaan

St. Antonius met het kind Jezus en een lelietak. Dit beeld is op 14 maart jl. bij een brand verloren gegaan.

bij de geschiedenis van de devotie *'durch welche so viele andächtige Verehrer des h. Antonius von Padua, so viele fromme Pilger van nah und fern Erhörung ihrer Gebete, Hilfe in ihrem Anliegen, Licht in ihrer Standeswahl, Erfolg in ihren Unternehmungen in einer langen Reihe von Jahren gefunden haben'*.¹⁴ De noveen begon dat jaar op 10 februari en eindigde op 7 april. Elke dinsdag waren er leesmissen om 6.00, 6.45, 7.30, 8.00, 8.30 en 9.00 uur. De hoogmis met preek begon om 10.15. 's Middags was er om 15.00 uur lof en om 17.30 sluiting met completen en Te Deum.¹⁵ Ter vergelijking, op een normale door-de-weekse dag waren er enkel leesmissen tussen zes en acht uur 's morgens.

In 1926 werd ook expliciet melding gemaakt van Duitse pelgrims, maar het lijkt geen twijfel dat die al veel eerder hun weg naar Kerk-

rade vonden.¹⁶ Een aanwijzing daarvoor is dat de kanselredenaars nog tot in de jaren twintig afkomstig waren uit Duitsland, terwijl het Duits als kerktaal in de Lambertuskerk al vanaf 1908 geleidelijk vervangen werd door het Nederlands.¹⁷

De Antoniusverering in de Lambertuskerk kreeg in de late negentiende en begin twintigste eeuw concurrentie van Antoniusdevoties

in de kerken van Blijerheide en Kaalheide die door [Duitse] franciscanen en minderbroeders-conventuelen bediend werden.

De Antoniusnoveen wordt tot op de dag van vandaag in de Lambertuskerk gehouden. Hoewel van een massale toeloop geen sprake meer is, weten de Antoniusvereerders uit de Lambertusparochie en van elders hun weg naar Kerkrade nog steeds te vinden.

Noten

- * ANTOINE JACOBS is historicus en hoofdredacteur van Het Land van Herle.
1. KARL SUSO FRANCK, 'Antonius v. Padua', *Lexikon für Theologie und Kirche*, deel 1 [Freiburg, 2006] 791-792; E. WIMMER, 'A. v. Padua', *Lexikon des Mittelalters*, deel 1 [München, 2003; pb-uitgave] 732-733.
  2. Kerkleraar [kerkelijk Latijn: Doctor Ecclesiae]: in de r.k. kerk een titel die door het kerkelijk gezag te Rome in een uitdrukkelijke verklaring wordt toegekend aan sommige heiligen in wie naast zuiverheid in leer en heiligheid van leven ook grote geleerdheid erkend wordt. Voor het eerst gebeurde dit t.a.v. de vier grote westerse kerkleraren: Ambrosius, Hieronymus, Augustinus en Gregorius de Grote [1295 door Bonifatius VIII]. Antonius van Padua werd in de 20^e eeuw tot kerkleraar, Doctor Ecclesiae, uitgeroepen. [Bron: Grote Winkler Prins, MCMLXXXIII, Elsevier, Amsterdam/Brussel.]
  3. Zie: J.J.M. TIMMERS, *Christelijke symboliek en iconografie* [Bussum, 1993] 235; HILTGART L. KELLER, *Reclams Lexikon der Heiligen und der biblischen Gestalten* [Stuttgart, 1987] 53-54;
  4. Zie voor de diverse Antoniusbedevaarten in Limburg: P.J. MARGRY en CH. CASPERS, M.M.V. A. JACOBS en O. THIERS [red.], *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, *Limburg* [Amsterdam/Hilversum, 2000] 111-115 [Blerick], 286-289 [Heerlen-Antoniushofke], 381-382 [Koningsbosch], 699-702 [Oud-Geleen], 1058-1062 [Urmond], 1138-1140 [Wittem].
  5. ANTOINE JACOBS, 'Een bedevaartsoord te Heerlen: het Sint-Antoniushofke', *Het Land van Herle* 47 [1997] 65-70.
  6. i.p.i. = 'in partibus infidelium': 'in het gebied der ongelovigen'. De bisschop draagt dan de titel van een als zelfstandig rechtsgebied opgeheven bisdom en heeft dus – in tegenstelling tot een residerend bisschop – alleen de wijdsingsmacht, geen bisschoppelijke rechtsmacht. Tegenwoordig wordt een bisschop i.p.i. gewoonlijk aangeduid als 'titulair bisschop'. [Bron: Katholieke Encyclopaedie, Amsterdam/Antwerpen, 1954.]
  7. N.H. BISCHOFF, *Inventaris der parochiale kerk van den H. Lambertus te Kerkrade 1877* [Sittard, 1977] 39.
  8. N.H. BISCHOFF, *Inventaris der parochiale kerk van den H. Lambertus te Kerkrade 1877* [Sittard, 1977] 13.
  9. Judith Houben, 'Brand in kerk hartje Kerkrade richt voor twee ton schade aan', *Dagblad De Limburger, editie Heerlen-Kerkrade*, 15 en 16-3-2007; zie ook DDL, 23-3-2007.
  10. P.J. Vincken werd op 10 juni 1868 te Afden [D] geboren. Hij bezocht het college van de jezuiten te Aken en het College-Pensionat royal te Herve. In 1878 vertrok hij naar de universiteit van Leuven om filosofie en theologie te studeren. Na vijf jaar studie behaalde hij er een graad. Op 24 maart 1892 werd hij te Keulen tot priester gewijd. De regering te Brussel benoemde hem tot docent en vice-principaal aan het college annex pensionaat te Antwerpen. Na de inval van de Fransen verliet Vincken Antwerpen. In 1896 was hij werkzaam aan de gemeenteschool te Eupen. Door zijn ijveren werd deze school in de Franse tijd verheven tot 'école secondaire'. Vincken werd in september 1808 docent en directeur van deze school. Op 2 september 1817 werd hij pastoor van de succursale kerk van Schin-op-Geul. Vanaf 25 mei 1825 was hij pastoor van Kerkrade, waar hij na een lange ziekte op 7 november 1835 overleed. Deze gegevens zijn ontleend aan zijn bidprentje dat zich bevindt in de parochiekroniek [1883-1926].
  11. PA H. Lambertus Kerkrade [PAL], parochiekroniek, p. 126, 131.
  12. PAL, parochiekroniek, p. 247.
  13. PAL, parochiekroniek, p. 264.
  14. PAL, parochiekroniek, p. 225, ingeplakt knipsel.
  15. GAK, *Het Zuiden*, februari, maart- april.
  16. PAL, parochiekroniek, p. 270.
  17. WINAND ROUKENS, 'De "Hollandse expansie" in het land van Rode en haar betekenis voor het Kerkraads dialect', *PSHAL*, 85 [1949] 598.

Nieuw wegkruis op Vrieheide

DOOR MARTIN VAN DER WIJST*

Op Vrieheide, nabij de plaats waar de Unolaan, de Beneluxlaan, de Duitslandlaan en de Belgiëlaan elkaar ontmoeten, werd op 3 december 2006, daags voor de feestdag van Sint Barbara, een wegkruis geplaatst in de grasberm. Onder grote belangstelling van meer dan 60 buurtbewoners en onder de muzikale begeleiding van Fanfare Sint Joseph werd op een regenachtige en winderige zondagmiddag, maar op tijd voor de grote buien kwamen, het kruis ingezegend. Het is vervaardigd van Belgische arduin-hardsteen.

De oprichting van dit monument, op initiatief van de eigenaar van de nabijge zilverzandgroeve is een eerbetoon aan het veldkruis dat enkele tientallen jaren geleden daar in de buurt stond op een kruising van landwegen vóór de uitbreiding van de groeve en het be-

gin van de bouw van de Vascowoningen in 1960. Het werd toen aangeduid met 't kruuts i ge veld'.

De heer Otto Vandeberg wijdde in Het Land van Herle, 1962 blz. 12-19 en 75-80, enige aandacht aan dit kruis in zijn artikel 'Kruisen en kapellen in Heerlen'. Het wordt daar omschreven als een kruis van 1,70 m. op een betonnen voetstuk, dat voor korte tijd werd herplaatst naar de hoek Navolaan/Nederlandlaan en daar toen verdween. Vroegere bewoners en een krantenbericht spreken over het onherstelbaar stukrijden door een vrachtwagen eind 1961.

Over een vroeger opschrift is niets bekend, waardoor ook de aard – en de bedoeling – van het kruis niet meer duidelijk is. Nu lezen we op het voetstuk: 'Veldkruis, ± 1962 verdwenen, in ere hersteld, ingezegend door Pater Hub Kleijkers b.g.v. het St. Barbarafeest, 3-12-2006'. Het kruis zelf toont het Christusmonogram XP. Moge het kruis nu een lang(er) leven beschoren zijn.

* Drs Van der Wijst werkte bij de Dienst Stadsontwikkeling en is actief in de redactie en de werkgroep van Het Land van Herle.

7

‘Möge der Kunstsinn fortschreiten!’

Honderdvijftig jaar harmonie St. Cecilia Hoensbroek [1856-2006]

DOOR MARK VAN DIJK *

Dit jaar vierde harmonie St. Cecilia haar 150-jarig bestaan. Natuurlijk werd dit jubileum gevierd met een prachtig feest. In het jubileumboek werd uitgebreid teruggeblikt op anderhalve eeuw rijk muziekleven in Hoensbroek.¹ Met toestemming van het muziekcorps wordt deze terugblik hier in een aangepaste en geannoteerde versie opnieuw gepresenteerd.

Het blijft toch een beetje een raadsel. Vanaf pakweg 1820 werden er in de Westeuropese steden hafa-[harmonie/fanfare]-verenigingen opgericht. De grote dorpen volgden de nieuwe mode snel, en aan het eind van de 19e eeuw had elk zichzelf respecterend dorp een muziekcorps. Overigens kende de opkomst van de [mannen]zangverenigingen een zelfde stormachtige ontwikkeling. Mét de schutterijen werden deze muziekverenigingen de spil van het sociale dorpsleven in de 19e eeuw. Pas na 1920 kwam er ernstige concurrentie van vooral de sportverenigingen. Het crescendo van Koning Voetbal zou in de 20e eeuw menig hafabra[harmonie/fanfare/brassband]-korps in de problemen brengen.

Maar waar kwam die snelle popularisering vandaan?

Militaire kapellen

‘Servitude et Grandeur’: dat was wat de militaire muziek vanouds kenmerkte. Naast haar primaire signaalfunctie was deze muziek zeer geschikt gebleken voor eer- en machtsvertoon. Tijdens de Franse Revolutie [1789] werden naast deze representatieve functie ook de propagandistische mogelijkheden onderkend. Het was een kapitein van de Garde

Nationale die op het idee kwam, professionele muzikanten voor het leger te trainen. Napoleon Bonaparte was overtuigd van de mogelijkheden en stond erop dat elk garnizoen over een muziekkapel beschikte, dat bovendien de burgers regelmatig op publieke concerten vergastte.

Tijdens de Franse overheersing van grote delen van Europa werden legerorganisaties en [muziek]cultuur naar Frans model gevormd. Ook in de Nederlanden waren de Franse invloeden zeer groot. Aan de hobo's, fagotten en hoorns van de 18e-eeuwse militaire kapellen werden andere instrumenten toegevoegd. Zo deden de dwarsfluit [tot dan toe alleen in combinatie met trommels], trombone, serpent [slangvormig houten blaasinstrument met trompetmondstuk] en bashoorn [als fagot geknikte serpent] hun intrede. Maar ook de ‘Turkse muziek’: grote trom, kleine trom, bekkens, schellenboom. De populariteit van de uitvoeringen stimuleerde de oprichting van burgermuziekverenigingen, vooral in grote garnizoenssteden als Brussel [1811] en Antwerpen [1814]. Later ook in Maastricht.²

Bij Koninklijk Besluit van koning Willem I koos ook het jonge Verenigd Koninkrijk der Nederlanden voor de verworvenheden van de [Franse] militaire muziek. Maar Duitse in-

De oudst bewaard gebleven foto van St. Caecilia, stammend uit 1896.

vloeden speelden eveneens een rol. Er werden namelijk veel Duitse kapelmeesters en muzikanten aangesteld. Zij waren ook verantwoordelijk voor de eerste composities en bewerkingen voor militaire muziekkapellen in Nederland.³

Want wat speelde men zoal? Het courante repertoire werd gedurende de hele 19e eeuw gedomineerd door bewerkingen van populaire opera's en operettes. Oorspronkelijke composities bestonden vooral uit marsen [elk regiment had zijn eigen mars] en 'airs variés' voor solo-instrumenten en orkest. Een origineel repertoire voor blaasmuziek zou pas in de 20e eeuw zijn beslag krijgen.⁴

Instrumentenbouwers

Zonder de invloed van muzikale uitvinders en instrumentenbouwers had de militaire muziek nooit een hoge vlucht kunnen ne-

men.⁵ Er moesten twee onvolkomenheden worden overwonnen: de beperking van de koperblaasinstrumenten tot de natuurreeks en de zwakke midden- en basregisters. Het eerste probleem werd opgelost in 1818 toen de Berlijnse hoornist H. Stölzl de sinds de 18e eeuw gehanteerde kleppen voor trompet en hoorn verving door ventielen. Hierdoor kon de volledige chromatische toonladder worden gespeeld.

Voor het registerprobleem kwamen verschillende verbeteringen. In 1835 ontwierp een Duitse militaire kapelmeester de *bastuba*. Nadien zou J. Stowasser in Wenen een *helikon* laten bouwen die op de schouder werd gedragen, wat het spelen tijdens de mars vergemakkelijkte. Er kwamen ook contrabassen en klephoorns. Het was echter de Belgische instrumentenbouwer Adolphe Sax die met zijn saxhoorns en saxofoons een volwaardig homogeen ensemble samenstelde. Dit 'nieu-

Het muziekgezelschap in 1976.

we systeem' werd ook in Nederland al vroeg in de praktijk toegepast.⁶

Door veranderende militaire omstandigheden werd de oorspronkelijke functie van de militaire muziek afgezwakt. Op de slagvelden werden de muziek en trompetsignalen overstemd door de nieuwe wapens, en nieuwe transportmiddelen vervingen de lange marsen op tromgeroffel. Deze ontwikkeling liet ruimte voor ceremoniële taken en kunstzinnige ontwikkeling. De militaire muziekkorpsen, hun kapelmeesters en muzikanten gingen steeds meer voor de burgerbevolking spelen: tijdens inhuldigingsplechtigheden, optochten, [kermis]feesten.⁷ Een goed voorbeeld van deze ontwikkeling is de uit Saksen afkomstige kapelmeester Christian A. Korn die in 1864 hoofd werd van de stafmuziek van het 2e regiment Infanterie in Maastricht. Korn arrangeerde voor hafa maar schreef ook originele composities. Maar bovenal verzorgde hij vele publieke optredens in Maastricht en omstreken.

Volkerverheffing

Mooie reclame voor het leger. Maar het veelvuldig contact met de civiele wereld bevorderde ook sterk de amateuristische blaasmuziek en de verspreiding van het vaak bij publieke optredens gespeelde operarepertoire via arrangementen en transcripties. Muziek die vroeger voorbehouden was aan de elite en stedelijke bourgeoisie, werd nu voor een breder publiek ontsloten. In Zuid-Limburg betekende dit concreet: voor de cultuurminnende dorpsnotabelen en herenboeren werd het samen musiceren een begerenswaardig tijdverdrijf op stand. Ja, zelfs tot een maatschappelijk verantwoord middel tot cultuurspreiding en volksverheffing.

En goede voorbeelden deden volgen. In 1825 werd in Maastricht een eerste uit burgers bestaand harmonieorkest opgericht onder de naam 'Philharmonisch Genootschap'. De oprichting van muziekgezelschappen in de grotere dorpen [Heerlen 1833, Kerkra-

de 1843] werden met enige jaloezie gevolgd. Het dorpschauvinisme was sterk. Succesvolle optredens tijdens plechtigheden, zoals het spraakmakende bezoek van koning Willem II aan Heerlen in 1841, en op kermissen zorgden voor een uitstekende pers.⁸

Want couranten als *De Limburger Courier*, in Heerlen uitgegeven vanaf 1846, volgden de muziekgezelschappen en hun openbare optredens met grote welwillendheid. Ook de festivals bevorderden het enthousiasme voor de muziekbeoefening. Maastricht in 1850, Margraten 1854, Kerkrade 1856, Beek 1857 en Heerlen in 1858 [25-jarig jubileum St. Caecilia Heerlen] waren het toneel van geslaagde muziekfeesten, waar veel notabelen en goeide burgers het besluit namen ook in hún dorp aan een hafa-korps of zangvereniging te gaan werken.⁹

De opmars van de hafa-muziekgezelschappen op het Limburgse platteland kon beginnen!

Ontwikkelingen in Limburg

De hafa-beweging kwam binnen twee decennia op en mocht zich snel in een grote populariteit verheugen. In de ontwikkelingen die volgden, zijn een aantal grote lijnen te ontdekken. Die rode draden zien we op veel plaatsen en binnen veel verenigingen opduiken. Ook bij St. Caecilia Hoensbroek.

De initiatiefnemers, zeker in de 19e eeuw, waren zonder uitzondering muziekminnende lokale notabelen. Amateurs in de beste zin van het woord. Hun muzikaal-technische mogelijkheden waren beperkt. Belangrijke personen met 'uitstraling', verantwoordelijk voor een verdere 'cultuurspreiding' naar de omliggende dorpen, waren de lokale grootheden met iets meer muzikale bagage. Men denke aan M.J.H. Beltjens en de familie Guillaume [Roermond], Bernard Pothast [Rolduc, Kerkrade] en de families Hennen en Kessels [Heerlen].¹⁰ Het zijn deze personen die de eerste originele literatuur voor hafa schreven: wisselend van niveau, nu ach-

Burgemeester Egidius Slanghen (1820-1882)

De belangrijkste initiatiefnemer tot de oprichting van de Hoensbroekse harmonie in 1856-1857 werd geboren in Hoensbroek als Gilis Slangen, zoon van de landbouwer Balthasar Slangen en Maria Ida Cremers. Na de lagere school bezocht hij enkele jaren een internaat in Glons [B]. Mogelijk had hij interesse in het priesterschap, maar dat is er niet van gekomen. In 1838 werd hij klerk in Hasselt. In 1843 werd hij benoemd tot rentmeester van de freules De Keeverbergh op kasteel Aldenghoor in Haelen. Hier gaf hij blijk van een grote interesse voor geschiedenis. Hij bouwde een fraaie muntenverzameling op en was betrokken bij opgravingen. In 1855 werd hij benoemd tot burgemeester van Hoensbroek, en hij bleef dat meer dan een kwart eeuw. Van 1861 tot 1867 was hij ook plaatsvervangend burgemeester van Voerendaal. Op late leeftijd, in 1874, trouwde Slanghen in Heerlen met Cath. H. Franck. Het huwelijk bleef kinderloos. Naast zijn verzamelwoede en culturele belangstelling ging Slanghen zich toeleggen op regionale geschiedschrijving. Bekend werden *Het Markgraafschap Hoensbroek* [1859] en *Bijdragen tot de geschiedenis van het tegenwoordige hertogdom Limburg* [2 delen; 1865]. Hij was in 1863 medeoprichter van wat nu het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap [LGOG] heet.

terhaald, vaak niet bewaard gebleven. Veelal hadden deze componisten een sterke binding met hun ensemble. 'Componisten' is een groot woord: zij waren eerst uitvoerend muzikant, daarna dirigent en muziekleraar, en pas op de derde plaats componist.

Na 1900 steeg het niveau snel. De dirigenten en muzikale leiders van de ensembles werden minimaal van conservatoriumniveau. In de loop van de 20e eeuw waren vele ensemble-dirigenten [semi-]professionele muziekbe-

oefenaren.¹¹ Deze ontwikkeling werd in oostelijk Zuid-Limburg versterkt door de opkomst van de steenkoolindustrie, die welvaart bracht en ook de [financiële] mogelijkheid bood voor een culturele bloei.¹² De zangkoren en hafa-orkesten werden de machtige uitingen van de 'stem des volks'. Er ontstond vraag naar eigen repertoire. En er kwamen de componisten die hieraan voldeden.

In deze regio werd Heerlen een belangrijk centrum, en op het gebied van de muziek werd dat middelpunt gevormd door de familie Hennen.¹³ In 1896 waren twee concertzalen in gebruik, in 1910 kwam de muziekschool en in 1931 werd de Stadsschouwburg geopend. De opkomst van de muziekscholen stuwde ook het niveau van de muzikanten van de ensembles op.

En Hoensbroek profiteerde mee. De komst van de Staatsmijn Emma was in sociaal-economisch opzicht een godsgeschenk voor het dorp Hoensbroek. Het inwonertal en de gemiddelde welvaart stegen snel.¹⁴ Geheel nieuwe wijken werden ontwikkeld, Treebeek voorop. De mijndirecties hadden oog voor verantwoorde ontspanning ten gunste van hun werknemers: vooral sport en muziekbeoefening werden enthousiast ondersteund.

In de hieronder geschetste hoofdlijnen van de geschiedenis van St. Caecilia Hoensbroek zien we een aantal van de bovengenoemde rode draden duidelijk terug. Uiteraard kende St. Caecilia, naast de mooie [jubileums]feesten en concoursen en prijzen, ook dieptepunten: ledenverloop, interne ruzies, opgestapte bestuursleden. Maar altijd steeg St. Caecilia weer op uit de dalen.

De oprichting in 1856

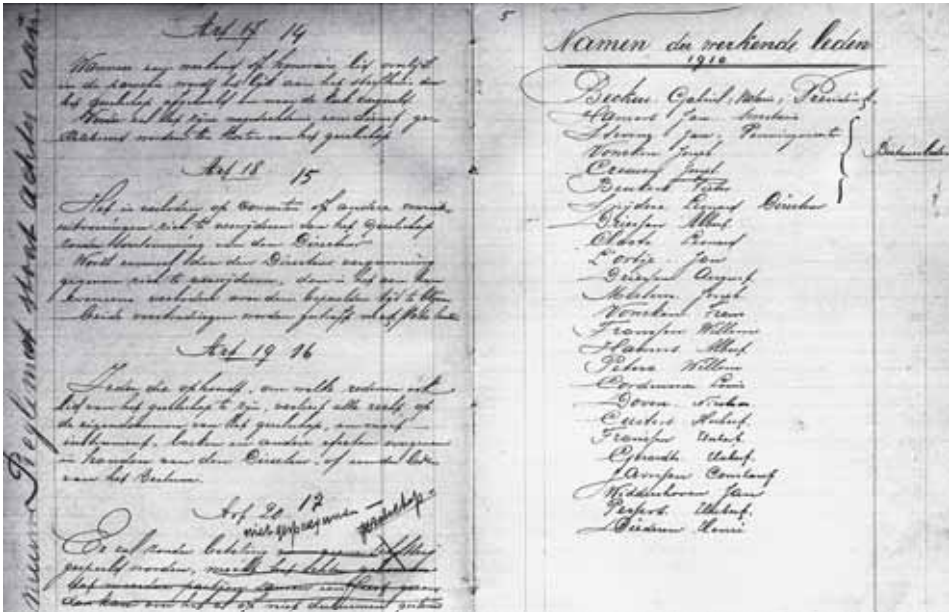
Of was het misschien toch 1857? In *De Limburger Courier* vinden we in 1856 over St. Caecilia Hoensbroek namelijk geen woord. Pas in het jaar 1857 treedt de nieuwe vereniging officieel naar buiten. Met als bekroning het prachtige vaandel dat door rentmeester Pijs namens de rijksgraaf Frans Egon von und zu

Hoensbroeck in de ridderzaal van het kasteel, na te zijn ingezegend door pastoor Schoenmaekers, aan het nieuwe muziekgezelschap werd overhandigd. De kostbare draperie was vervaardigd door de gespecialiseerde firma Stolzenberg in Roermond.¹⁵ Het vaandel toonde naast het orgel als attribuut van de heilige Caecilia ook de heraldische wapens van de families Von Hoensbroeck en De Loë. Na de ceremonie maakte het muziekgezelschap op deze gedenkwaardige dag in juni 1857 een feestelijke ereronde door de kleine gemeente.

Nu is een dergelijke voorbereidingstijd niet ongewoon. Van St. Caecilia Heerlen is bekend dat men in 1832 begon met voorbereidingen, de aanschaf van muziekinstrumenten en repetities. In het voorjaar van 1833 trad men naar buiten, maar in Heerlen nam men vervolgens 1833 als oprichtingsjaar aan. Hoensbroek heeft waarschijnlijk eenzelfde gang van zaken gekend, maar daar koos men voor 1856 als oprichtingsjaar, en niet het jaar waarin men zich aan het publiek presenteerde. Ongetwijfeld hebben het aantreden van de kunstliefhebber E. Slanghen als burgemeester in 1855, en misschien ook het succesvolle muziekfestival in Kerkrade, zomer 1856, de oprichting gestimuleerd.

Het is echter jammer dat we van de geschetste vaandeloverhandiging geen verslag hebben kunnen vinden in 'Der Limburger Courier'. Het feestelijk voorval wordt niet genoemd, wat enige bevreemding wekt. Een reden kan zijn geweest dat veel redactionele ruimte in de zomer van 1857 werd gevuld met beschouwingen over de Heerlense gemeenteraadsverkiezingen van dat jaar. De vermeldingen over de gebeurtenissen in 1857 zijn gebaseerd op latere mededelingen van H. Pijs, een zoon van de rentmeester van de graven Von und zu Hoensbroeck in Hoensbroek. Vervolgens zijn ze generaties lang van elkaar overgeschreven – wat niet wil zeggen dat het verslag over de vaandeloverdracht niet betrouwbaar is.

Een belangrijk hoogtepunt was ongetwijfeld ook het muziekfestival dat St. Caecilia in de zomer van 1863 zelf in Hoensbroek

Pagina's uit het reglement en ledenlijst anno 1910.

organiseerde. Negentien muziekgezelschappen uit Limburg, België en Duitsland werden door de Hoensbroekse bevolking hartelijk onthaald. De *Limburger Courier* loofde in het verslag van 19 juni 1863 de uitstekende organisatorische samenwerking tussen gemeente en fanfare. Het optreden van prijswinnaar Visé werd geroemd, maar ook de harmonie van Kessel. St. Caecilia Heerlen had het goed gedaan, zeker gezien het feit dat zij gehandicapt was geweest door het wegvalen van enkele belangrijke instrumenten. De 'Ehren-medailles' waren geslagen naar ontwerp van de kunstzinnige burgemeester en fanfarevoorzitter Slanghen. Tot besluit nog een algemeen woord van lof, en: '... möge der Kunstsinn fortschreiten!'

Opmerkelijk is dat aan het eind van de jaren 1860 een sterke crisis binnen het gezelschap optrad. Het verloop was zo groot dat in de jaren '70 de harmonie feitelijk niet meer bestond, aldus latere feestgidsen. De redenen zijn niet bekend. Dorpsruzijs? Of een voorbode van de landbouwcrisis die Europa in de jaren '70 zou treffen?

Pas vanaf 1882 zijn er in Hoensbroek weer duidelijke muzikale levenstekens. Zo speelde de fanfare tijdens de eerste H. Communie in het dorp. Op een festival van St.-Pieter Maastricht werden prijzen gewonnen. De harmonie uit de enthousiaste begintijd werd later in deze jaren, zoals bij veel andere muziekkorpsen ook gebeurde, wegens gebrek aan houten blaasinstrumenten tot een fanfare omgebouwd. Later is het jaar 1883 officieel gaan gelden als het jaar van 'heroprichting'.

Over de jaren tot 1914 zijn weinig gegevens in de archieven bewaard gebleven. Ook dat zien we bij andere muziekgezelschappen en verenigingen terug. Mogelijk heeft dit te maken met de dip van 1914-1918, toen veel verenigingen een moeilijke tijd doormaakten. Ten gevolge van de Eerste Wereldoorlog, die in de omringende landen woedde, waren er economische problemen. Vele jonge mannen waren onder de wapenen.

Toen men rond 1920 de draad weer wilde oppakken, bleek een deel van de oude eigendommen, vooral administratie en archief, zoek te zijn geraakt.

Na 1920

De draad oppakken deed men in Hoensbroek voortvarend. De nieuwe 'directeur' Jos. Tonnaer hervormde St. Caecilia in 1920 dadelijk weer tot een harmonie. Repetities en optredens werden ter hand genomen. Op een concours in Eindhoven haalde men een 3e prijs in de tweede afdeling. In het jaar 1923, waarin de [Duitse] grensstreken ernstig leden onder hyperinflatie en politieke onrust, organiseerde men zelf ook een concours. Op zaterdag 19 mei opende St. Caecilia het muzikale Pinksterweekeinde met acht stukken, met daaronder werk van Max Guillaume en Kessels. En in 1927 werd dat nog eens overgedaan.

In 1924 een succesvol concours in Thorn. Naast een fraaie 1e prijs werd ook met een puntentotaal van 312 uit 350 de ereprijs toegekend. In 1925 was het prijs in Echt: 1e prijs in de eerste afdeling. Het ging nu crescendo, zodat in 1930 op het concours in Heel in de afdeling Uitmuntendheid de 1e prijs werd behaald.

Vanwege de economische malaise ging het in de jaren 1930 wat minder. Dat werd in 1940-1944, tijdens de Tweede Wereldoorlog, natuurlijk allemaal niet beter. Toch bleef het muziekleven zo goed en zo kwaad als mogelijk functioneren.

Van 1945 tot 1976

Ook de Tweede Wereldoorlog kon St. Caecilia niet remmen. Al in de zomer van 1949 vierde men triomfen te Vierlingsbeek. Een eerste prijs en ereprijs, en bovendien een door H.M. de Koningin beschikbaar gestelde beker voor het hoogste aantal punten!

De jaren '50 brachten een van de grootste dieptepunten uit de geschiedenis van St. Caecilia. In 1956, uitgerekend in het jaar van het 100-jarig bestaan, trad het gehele bestuur af. Ook de erevoorzitter, burgemeester Martin, trad terug.

Het eeuwfeest werd onder leiding van een interimbestuur verschoven naar 1957. De ma-

laise bleef bestaan tot in 1959, toen de nieuwe voorzitter dr. J.H. Vijgen de boel weer aan het spelen kreeg en onder leiding van de Stalmeiers de harmonie een nieuwe bloeiperiode tegemoet ging. Ook de pastoor-deken en geestelijk adviseur Lenders bleek in deze moeilijke periode een belangrijke steun.

In 1961 was er onder directie van de heer Herpers een fraaie promotie naar de afdeling Uitmuntendheid. Nu volgden enkele jaren van consolidatie. In 1967 een nieuw hoogtepunt: onder leiding van P. Stalmeier werd op het bondsconcours in Oirsbeek een eerste plaats behaald met promotie naar de Ereafdeling. Met vele lauweren keerde men terug naar Hoensbroek, waar een mooi feest wachtte. Deze topprestatie werd enkele maanden later geconsolideerd op een concours in Heeswijk.

De jaren '60 brachten een nieuwe welvaart. Reizen werd makkelijker en goedkoper. Ook Hoensbroek en St. Caecilia gingen nu [vaker] naar het buitenland. Zo werd men in 1970 uitgenodigd op een concours in Beieren. Het leek wel of nu het hek van de dam was. In 1971 boekte men niet alleen weer concourssuccessen, maar werden ook meerdere concertreizen georganiseerd.

In deze tijd vonden meer belangrijke beslissingen plaats. Tijdens de jaarvergadering van 1970 werd besloten dames als leden toe te laten. Een succes in vele opzichten. De dames bliezen niet alleen een uitstekend deuntje mee, maar staken ook de handen uit de mouwen.

De oprichting van het damescomité in 1972 betekende een verdere versterking van het muziekgezelschap. Zoals ook bij vele andere verenigingen, werd de jeugd niet vergeten. Men begon zelf de Hoensbroekse jeugd op te leiden. Dit voerde tot de oprichting van een jeugdharmone St. Caecilia in 1973. Overigens was er in 1960 ook al een drumband opgericht, welke in 1970 trots zijn 10-jarig bestaan vierde. De wat archaische naam 'St. Caecilia' zien we regelmatig gemoderniseerd in 'St. Cecilia'.

Na 1976

Muzikaal werd het na de prachtige jaren '60 even iets minder. Het jaar 1976 bracht wel nog de geslaagde feesten rond het 120-jarig bestaan. In 1978 werd het ensemble in gloednieuwe uniformen gestoken; het damescomité speelde hierbij een belangrijke rol. Ook werd in verenigingslokaal Ghen Haan een nieuw vaandel aangeboden, een trouwe kopie van het oude vaandel uit 1857.

Een nieuw muzikaal hoogtepunt kwam er in hetzelfde jaar 1978. Op het WMC behaalde het korps een eerste prijs met promotie naar de superieure afdeling. Ook daar was het raak: in 1979 werd in Doetinchem met Jan Dols aan de dirigeerstok het landskampioenschap in de ere-afdeling behaald. In 1984 volgde een eerste prijs tijdens het bondsconcours in Sittard.

Uiteraard bleef en blijft het voor alle [muziek]verenigingen belangrijk zich bij het grote publiek in de kijker te spelen. Dat wekt interesse, goodwill en trekt potentiële nieuwe leden. Waren dat vroeger de 'volksconcerten' op de kiosk op de Markt, nu komen er ook modernere middelen als open dagen. Veel bijval krijgt de combinatie van humor, inventiviteit en goede muziek tijdens de Nieuwjaars- en Carnavalsconcerten. Ingevoerd in 1980 bij het aantreden van Alex Schillings, werd het snel een populair publieksoptreden in Hoensbroek waarbij vele muzikale registers opengaan. Zoals in 1992, met optredens van onder andere het Jan Dols Kwatschet.

Datzelfde 1992 werd een nieuw topjaar. De harmonie vond het tijd letterlijk en figuurlijk grenzen te verleggen. Men wilde 'Europa in'. Daartoe schreef men in voor de 'Internationale Rasteder Musiktage' in het Duitse Rastede: een competitie van 85 korpsen uit elf landen. Dat bleek goed gezien van de Hoensbroekse leiding. Het korps speelde in Nederland al enkele jaren in de landelijke top mee en was, zoals dirigent Jan Dols dat uitdrukte, op 'dikte'. Op 5 juli keerde men terug met maar liefst zeven ereplaatsen: de Hoensbroe-

kenaren behaalden de hoogste eer met lof der jury in de superieure afdeling, de prijs voor de beste dirigent, en als klap op de vuurpijl werd St. Cecilia uitgeroepen tot het beste korps van het concours. De drumband, geleid door instructeur Jan Caenen, nam ook een prijs mee naar huis.

Jubilea

Ook de jubileumfeesten veranderden snel. Eertijds waren dat steevast de klassieke weidefeesten: een kiosk in prominente of centraal gelegen grote weide of boomgaard in het dorp. De drankverkoop ['buffet'] werd meestal verpacht aan de hoogstbiedende. Rond de kiosk zitplaatsen voor de jury, prominenten en genodigden. Bij regen werd men nat, ofwel men schoof met het programma. In 1923, tijdens de viering van 40 jaar heroprichting, zien we op een plattegrond al een opmerkelijke verandering: 'berging voor rywielen' en 'berging voor auto's'. Ook verschenen er kleine tenten, maar die konden nooit alle bezoekers bergen. Enkel de bezoekende muziekgezelschappen verzorgden het vertier; er waren geen andere 'artiesten' in het programma opgenomen. Op het repertoire vinden we deels nog werk van oude coryfeeën als de gebroeders Kessels.

In juni 1938, toen met een jaar vertraging het 80-jarig bestaan werd gevierd, werden de feestelijkheden geopend met een volksconcert in de kiosk op de Markt. Deze volksconcerten werden door de muziekkorpsen onder meer georganiseerd als tegenprestatie voor gemeentelijke subsidies. Een smet op het optreden was een onderbreking vanwege 'de groote uitgelatenheid der aanwezige jeugd'. Evenals in 1923 vonden de feestelijkheden plaats in de parkachtige tuinen achter de villa van notaris Beckers, tevens 'president' van de harmonie.

In 1957, bij het belangrijke maar door interne problemen ontsierde 100-jarige jubileum, was nog veel hetzelfde. Geen apart feestprogramma. Wel bleven er belangrijke constanten bestaan: de feesten waren steevast in en

rond het Pinksterweekeinde, en uiteraard werden altijd de jubilarissen in het zonnetje gezet. Het repertoire van de muziekkorpsen was gemoderniseerd.

In 1976, tijdens het 120-jarig jubileum, was duidelijk een andere tijd aangebroken. Nu brengt de harmonie een eigen EP uit van totaal 13 minuten speeltijd. Onder leiding van dirigent Sjaak Peeters werden onder meer enkele composities van Jan Dols gespeeld. Tijdens de feestelijkheden, die de hele Pinksterweek voortduurden, naast de Original Wurmtaler eigentijds vermaak van zangeres Imca Marina en als topattractie de schlagerzanger Freddy Breck. Ook de niet te stuiten pop- en rockmuziek eist zijn plaats op met een optreden van niemand minder dan de Rocking Apaches. In het repertoire van de muziekgezelschappen vinden we al sporen van de poprage: harmonie Wilhelmina [Wolder Maastricht] speelt een Beatles-medley van Lennon en McCartney.

In 1981, tijdens de viering van het 125-jarig jubileum, was het overigens weer minder met de pop en rock. Op zaterdag was er weliswaar nog jeugddisco, maar verder was er het orkest van Willy Schobben, een optreden van de Marinierskapel en een Beierse avond. In het orkest van Schobben de trompettist Alex Schillings, die in 1980 dirigent werd van St. Cecilia en nog altijd een grote rol speelt binnen het Hoensbroekse muziekgezelschap.

Dirigenten

Het fenomeen dirigent zoals wij dat nu kennen is nog niet zo oud. Geheel naar de aard der muziek was het in vroeger tijden voldoende, de maat te slaan. In de 15e eeuw deed men dat in de Sixtijnse kapel met een rol papier. Later stampte men ook wel met een stok op de grond. In de Baroktijd [ca. 1630-1750] leidde de klavecijnist vanachter het klavecimbel het orkest: de maestro al cembalo. De toenemende verfijningen in het orkestspel en de toepassingen van dynamische schakeringen heeft het dirigeren zeer beïnvloed. Het ont-

staan van gecompliceerder muziek [vanaf ongeveer Beethoven] maakte een werkelijke orkestleider onontbeerlijk. Vaak was hij meer dan dat: de maestro was ook de grote inspirator, muziekkenner, repetitieleider, én het visitekaartje van het ensemble. Genoeg redenen om aan deze personen hier wat meer aandacht te besteden.¹⁶

LEONARD JOSEPH CREMERS [1792-1871] was de eerste dirigent van de pas opgerichte harmonie. Cremers was notaris, en van 1833 tot 1836 was hij ook burgemeester en gemeentesecretaris van Hoensbroek. Over zijn opvolger Jos Willems weten we weinig. Hij was afkomstig uit Maastricht en werd in 1864 genoemd als dirigent van St. Bavo Nuth.

Leon Sniijders was afkomstig uit De Klinkert en van 1882 tot 1919 dirigent van fanfare St. Caecilia Hoensbroek. Dat zijn bijna 40 jaar. Ook werd hij genoemd als koster-organist in Voerendaal, en tevens als eerste dirigent van St. Jozef Voerendaal en dirigent van fanfare Eendracht van Waubach-Ubach over Worms.

J.L. [Leo] CRIJNS senior [Amstenrade 1861 - Nuth 1944] vertrok als vijftienjarige naar Maastricht om daar de onderwijzersopleiding te volgen. 'Meister Lei' werd later hoofd der school in Nuth en leermeester van de bekende dirigent Henri Hermans. In zijn indrukwekkende carrière zwaaide hij de dirigeerstok over onder meer harmonie De Nederlanden Amstenrade, St. Bavo Nuth, St. Caecilia Eygelshoven en St. Caecila Heerlen. In het Hoensbroekse was hij in de jaren 1919-1920 dirigent van St. Caecilia. Maar belangrijker: in 1914 werd hij de eerste dirigent van het muziekkorps van Staatsmijn Emma. De mijnorganisaties boden hun werknemers/muzikanten in het algemeen uitstekende faciliteiten, waardoor het niveau van de amateurmuziek in Zuid-Limburg snel steeg.

Opmerkelijk detail: omdat er geen openbaar vervoer was en Crijns niet kon fietsen, kreeg hij van de Staatsmijnen een eigen transportmiddel aangeboden in de vorm van een locomotief met machinist. De trein

Een repetitie van de jeugdleden rond 1976.

bracht hem van Nuth naar de repetities in Hoensbroek en weer terug. Over faciliteiten gesproken ...

J.H. [SJEFF] TONNAER [Thorn 1883 - Hoensbroek 1944] werd opgeleid door de musicus Max Guillaume uit Roermond. Na WO I kwam hij in de Oostelijke Mijnstreek terecht, trouwde met een Hoensbroeks meisje en werd kassier van het Nutsbedrijf, later gemeenteontvanger van Hoensbroek. Van 1920 tot aan zijn overlijden leidde hij St. Caecilia en zette de fanfare weer om in een harmonie. Hij is ook dirigent geweest van St. Jozef Heerlerheide en St. Donatus Voerendaal.

P.C. [PIET] STALMEIER [Denekamp 1912 - Wenen 1990] is ongetwijfeld een van de groten uit de Nederlandse hafa-muziekwereld. Hij is het schoolvoorbeeld van de ontwikkelingen in de 20e eeuw: hafa-liefhebber, muziekschool [Heerlen], conservatorium [Luik], docent, directeur muziekschool, muziekprofessional. In de 19e eeuw, waar notabele amateur-musici de toon aangaven, was een dergelijke carrière in Limburg niet mogelijk. De

bloeiende mijnindustrie was een belangrijke inspirator en mecenas. Een compleet overzicht van Stalmeiers indrukwekkende loopbaan en verdiensten is hier niet mogelijk. Wij beperken ons tot enkele grote lijnen en zijn banden met Hoensbroek.

Zijn talenten kwamen niet uit de lucht vallen. Vanaf 1919 was zijn vader een verdienstelijk klarinetspeler bij het korps van Staatsmijn Emma. Als elfjarige speelde Piet ['Peep'] op het orgel van de kerk in Treebeek. Hij verdiende ook iets bij met de pianobegeleiding van stomme films in het groeiend aantal bioscopen, ook in Hoensbroek.¹⁷ Later leidde hij een groot aantal koren en korpsen, zoals het mijnkoor Laura en het Rumpens Mannenkoor, fanfare Harpe Davids Treebeek, muziekkorps Staatsmijn Maurits, en ook harmonie St. Caecilia Hoensbroek. Na de mijnsluitingen bekleedde Stalmeier van 1966 - 1970 het prestigieuze dirigentschap van het harmonie-orkest van Staatsmijnen/DMS. Van 1945 tot 1972 was hij directeur van de muziekschool Hoensbroek.

Ook als arrangeur en componist was Stalmeier toonaangevend. Bijna dertig klassieke werken werden door hem bewerkt voor blaasmuziek. Ook componeerde hij tientallen werken voor blaasmuziek, orkesten en koren. Een bekende mars is de 'Glück Auf-mars'; ook zijn Missa Simplex wordt nog steeds uitgevoerd. In 1981 ontving hij de zilveren legpenning van de gemeente Hoensbroek.

J.G. [JOS] PENDERS was in de jaren '50 een tussenfiguur. Van 1953 tot 1955 was hij ook leider van fanfare St. Gabriël Hoensbroek. Hij dirigeerde ook St. Bernadette Molenberg en St. Barbara Langeberg-Brunssum.

BERNARD STALMEIER [Denekamp 1918 - Maastricht 1998] was een jongere broer van de bekende Piet Stalmeier. Bernard ging naar de Heerlense Ambachtschool en haalde daar een monteursdiploma. In zijn vrije tijd volgde hij zes jaar muziekonderwijs in Hoensbroek. Hij trad in dienst van de Staatsmijn Emma. Eind 1945 koos hij fulltime voor de muziek en trad in dienst bij het Maastrichts Symphonie Orkest [nu LSO]. Later werd hij ook spe-

lend lid van de korpsen van Staatsmijn Emma en Maurits. Hij dirigeerde ook diverse hafa- verenigingen, waaronder St. Caecilia Hoensbroek.

Ook GERRIT RUYTERS was een overgangs- figuur, waarvan bekend is dat hij ook St. Caecilia Wijnandsrade heeft gedirigeerd.

JO HERPERS [Kerkrade 1934 - Chèvremont 1986] bekwaamde zich aan de Kerkraadse muziekschool met leermeesters als Pierre Laven en Pierre Zeijen. Verdere studies bij het Conservatorium Maastricht en de Grenzland Musikschule Aken.

Op 19-jarige leeftijd dirigeerde hij fanfare Victoria Rimbarg. Zeer vele korpsen zouden volgen, waaronder St. Caecilia Hoensbroek. In 1962 ging hij met harmonie St. Michael Heugem naar het WMC in Kerkrade. In de eerste divisie behaalde hij met dit korps een eerste prijs met 439 punten.

P.J.L.M. [PAUL] STALMEIER [Hoensbroek 1944, zoon van Piet Stalmeier] studeerde na de MULO aan het conservatorium in Maastricht. Hij speelde klarinet in de orkesten van Staats-

Jubileum 1981.

mijn Emma en Staatsmijnen/DSM. Tussen 1965 en 1973 was hij dirigent van St. Caecilia Hoensbroek. In 1973 hing hij de dirigeerstok aan de wilgen en opende hij in de Hoofdstraat een muziekzaak: Stalmeier Music BV.

J.H.J. PEETERS [Heerlen 1936] was in de jaren '70 korte tijd dirigent van St. Caecilia.

J.H.L. [JAN] DOLS [Heerlen 1943] studeerde aan de conservatoria van Den Haag en Maastricht. In 1969 trad hij als cellist in dienst van het LSO. Van 1980 tot 2004 was hij de arrangeur van het bekende Vastelaovendconcert dat ieder jaar door het LSO in de Limburgse theaters wordt uitgevoerd. Hij was en is dirigent van verschillende ensembles. Hij was ook dirigent van St. Caecilia Hoensbroek, waarmee hij in 1979 in de ereafdeling de kampioenswimpel behaalde in Doetinchem. Hij bleef veertig jaar lang lid van St. Caecilia.

W.A.M.E. [ALEX] SCHILLINGS [Gulpen 1957] ging na de muziekschool, 15 jaar oud, naar het conservatorium in Maastricht. Na voltooiing bekwaamde hij zich verder in de dirigierkunst.

Zijn carrière en het aantal dirigentschappen zijn tot nu al zo omvangrijk dat wij ons hier tot enkele hoofdlijnen moeten beperken.

In 1985 won hij de zilveren dirigeerstok tijdens het internationaal concours van het WMC in Kerkrade. Van 1995-2001 was Schillings chef-dirigent van de Johan Willem Friso Kapel, gevestigd in Assen, het oudste militaire orkest van Nederland. Dit werd van mei 2001 tot en met januari 2002 gevolgd door het chef-dirigentschap van de Koninklijke Militaire Kapel in Den Haag. Daarmee was Schillings terug bij de bronnen van zijn geliefde hafabra-muziek.

Vanaf 1996 treedt hij niet alleen regelmatig op concoursen op als jurylid en leider van clinics en workshops voor dirigenten, maar gaat hij ook als docent HaFaBra-directie en consulent aan de slag.

Schillings begon zijn dirigentenloopbaan bij fanfare St. Barbara Heilust. Vanaf 1980-1981 was hij ook dirigent van St. Caecilia Hoensbroek. Daar is hij nog steeds zeer actief, in afwisseling en samenwerking met enkele andere dirigenten en adviseurs.

Deze cartoon uit het dagblad Trouw parodieert de concurrentie van de populaire blaasmuziek met het 'serieuze' klassieke repertoire.

Voorzitters en ere-leden

Eén van de initiatiefnemers van de oprichting van St. Caecilia Hoensbroek, burgemeester Eg. Slanghen, was ook de eerste voorzitter. En misschien zelfs wel de belangrijkste. Want hij loodste het muziekgezelschap, of wat daar nog van over was, door een langdurige crisis die duurde van pakweg 1868-1880. Waarschijnlijk speelde hij ook een rol bij de wederopstanding. Rond 1880 vinden we weer vermeldingen van optredens, ook buiten Gebrook. Slanghen's voorzitterschap eindigde met zijn dood in 1882.

Van groot belang was ook Constant Cremers. Hij volgde Slanghen op en was preses tot 1906. Hij was notaris en de zoon van Leonard J. Cremers [1792-1871], de eerste dirigent van het korps. Ook Cremers senior was notaris geweest, en van 1833-1836 ook burgemeester van Hoensbroek. 1883 gold vroeger wel als het jaar van 'Heroprichting'; waarschijnlijk mede een verdienste van Cremers.

Gabriël Beckers was voorzitter van 1906 tot in het oorlogsjaar 1943. Ook hij was notaris. In de tuinen achter zijn villa werd menig [jubileum]feest gevierd.

Na de notarissen kwamen een aantal artsen aan het hoofd van het bestuur. G. Widdershoven was voorzitter van 1943 tot 1955. Zijn opvolger M. Wijshoff geraakte in zeer zwaar weer. Wat in 1956 een prachtige viering van het eeuwfeest moest worden, dreigde een debacle te worden. Het bestuur stapte in zijn geheel op. Tot overmaat van ramp trok ook de burgemeester zich terug als beschermheer. Bovendien bleken er al de nodige contracten getekend te zijn. Gelukkig wisten de heren J. Offermans, H. Creusen en H. Peusens een nieuw bestuur te vormen met henzelf als respectievelijk voorzitter, vice-voorzitter en secretaris/penningmeester. Zij wisten in 1957 alsnog een mooi eeuwfeest van de grond te krijgen.

Offermans beschouwde zich als een tussenpauze. Pastoor Lenders wist de jonge huisarts

J.H. Vijgen te bewegen in 1958 het voorzitterschap op zich te nemen. 'De dokter' was een man van daden en heeft de vereniging bijna 23 jaar geleid. Het Hoensbroekse patiëntje werd snel weer gezond en ging een nieuwe bloeiperiode tegemoet. Tot aan zijn overlijden in 1981 bleef de heer Vijgen actief ten dienste van zijn harmonie.

Aan J. L'Ortye de ondankbare taak om 'd'r dokter' te doen vergeten. Dat lukte goed. In 1986 gaf hij het voorzittersstokje over aan F. Peters. Dat bleek een gouden greep. Ook in de jaren '90 wist het Gebrookse gezelschap wederom een stap hoger op de muzikale ladder te zetten. Nationaal én internationaal wist St. Cecilia zich in de kijker te spelen.

Het is een fraaie samenloop van omstandigheden dat voorzitter Peters zijn 20-jarig jubileum mag vieren tijdens de feestelijke mijlpaal van 150 jaar St. Cecilia Hoensbroek.

In de 19e eeuw kenden vrijwel alle [muziek]-verenigingen in Zuid-Limburg zogenaamde 'niet-werkende' leden. Dat waren mensen die niet actief waren als musicus, zanger of spor-

ter, maar wel contributies en/of andere financiële bijdragen voor de vereniging verzorgden. Deze reguliere contribuanten werden later ook aangeduid als ereleden. Veelal vormden deze sympathisanten, afkomstig uit de kringen van notabelen en middenstand, een min of meer vaste groep die de lokale vereniging met geld, materialen, maar ook met adviezen en andere vormen van ondersteuning, bijstond.

Opmerkelijk is dat in Gebrook in 1962 door een bestuurslid het instituut Ereleden weer is hersteld. Bij het 110-jarig jubileum in 1966 bedroeg hun aantal 30. Er werd actief geworven, onder meer door de ereleden Coumans en Lendfers, en in 1967 waren het er al 54.

Na een scherpe daling namen de heren Coumans en Peusens maatregelen en gingen weer de boer op. En met succes. Het aantal ereleden steeg naar een fraai aantal van 158 in 1980.

Zo hoog is het aantal niet altijd gebleven, maar de ereleden zijn met hun bijdragen een belangrijke steunpilaar gebleven. Zonder hen was St. Cecilia nooit geworden wat het nu is.

Noten

- * Mark van Dijk is historicus en redacteur van dit blad.
- 1. M. MERTENS [red.], *Harmonie St. Caecilia 150 jaren jong*, Hoensbroek 2006.
- 2. ERIK BAECK, 'De expansie van de militaire muziek', in: *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*, onder hoofdredactie van Louis Pieter Grijp [Amsterdam 2001], 386-388.
- 3. Idem, 388.
- 4. BAECK, 'Expansie', 391.
- 5. BAECK, 'Expansie', 389.
- 6. BAECK, 'Expansie', 390.
- 7. BAECK, 'Expansie', 390-391.
- 8. Vergelijk R. BRAAD, '150 jaar blaasmuziek in Heerlen', in: *LvH* 33 [1983] 85-106, en HANS VAN DIJK, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg* [Leeuwarden/Maastricht 1991], 44-54.
- 9. BRAAD, 'Blaasmuziek', 86-88, met literatuurverwijzingen. Voor de opkomst van de [mannen]-zangverenigingen in de 19e eeuw zie JOZEF VOS, 'Mannenzangverenigingen in de negentiende eeuw', in: GRIJP [hoofdred.], *Muziekgeschiedenis der Nederlanden*, 403-409.
- 10. Zie ook BRAAD, 'Blaasmuziek', 88-90; VAN DIJK, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg*, 44-53 en 80-94 ['Scribere Dulci habui: Portret van Bernard Antoine Pothast'].
- 11. Vergelijk JOS MEUWISSEN, 'De emancipatie van de blaasmuziek', in: L. GRIJP [hoofdred.], *Muziekgeschiedenis der Nederlanden*, 750-757; VAN DIJK, *Panorama*, 121-131.
- 12. BRAAD, 'Blaasmuziek', 90-97.
- 13. VAN DIJK, *Panorama*, 76-79.
- 14. R. DIETEREN, *De migratie in de mijnstreek 1900-1935* [Nijmegen 1962], 17-51.
- 15. LIDWIEN SCHIPHORST, 'Een toevloed van werk, van wijd en zijd'. *De beginjaren van het Atelier Cuypers/Stoltzenberg, Roermond 1852 - ca. 1865* [Nijmegen 2004], vooral 48-55.
- 16. Deze gegevens zijn afkomstig van Harry Kleikers, waarvoor dank.
- 17. THUNNIS VAN OORT, 'Lichtspiel. Bioscoopvermaak in de oostelijke mijnstreek 1897-1940. Modern amusement', in: *Zestig jaar vorse in de geschiedenis van Parkstad Limburg. Jubileumboek Land van Herle 1945-2005* [Heerlen 2005] 43-79.

Het 'Kuyperkaartje' van Hoensbroek

DOOR MARK VAN DIJK

Elders in deze aflevering vindt u een bijdrage over de geschiedenis van harmonie St. Cecilia Hoensbroek, opgericht in 1856. Hoe zag Hoensbroek er toen uit? Met behulp van de bekende 'Kuyperkaartjes' en wat aanvullende informatie kunnen we een beeld schetsen.

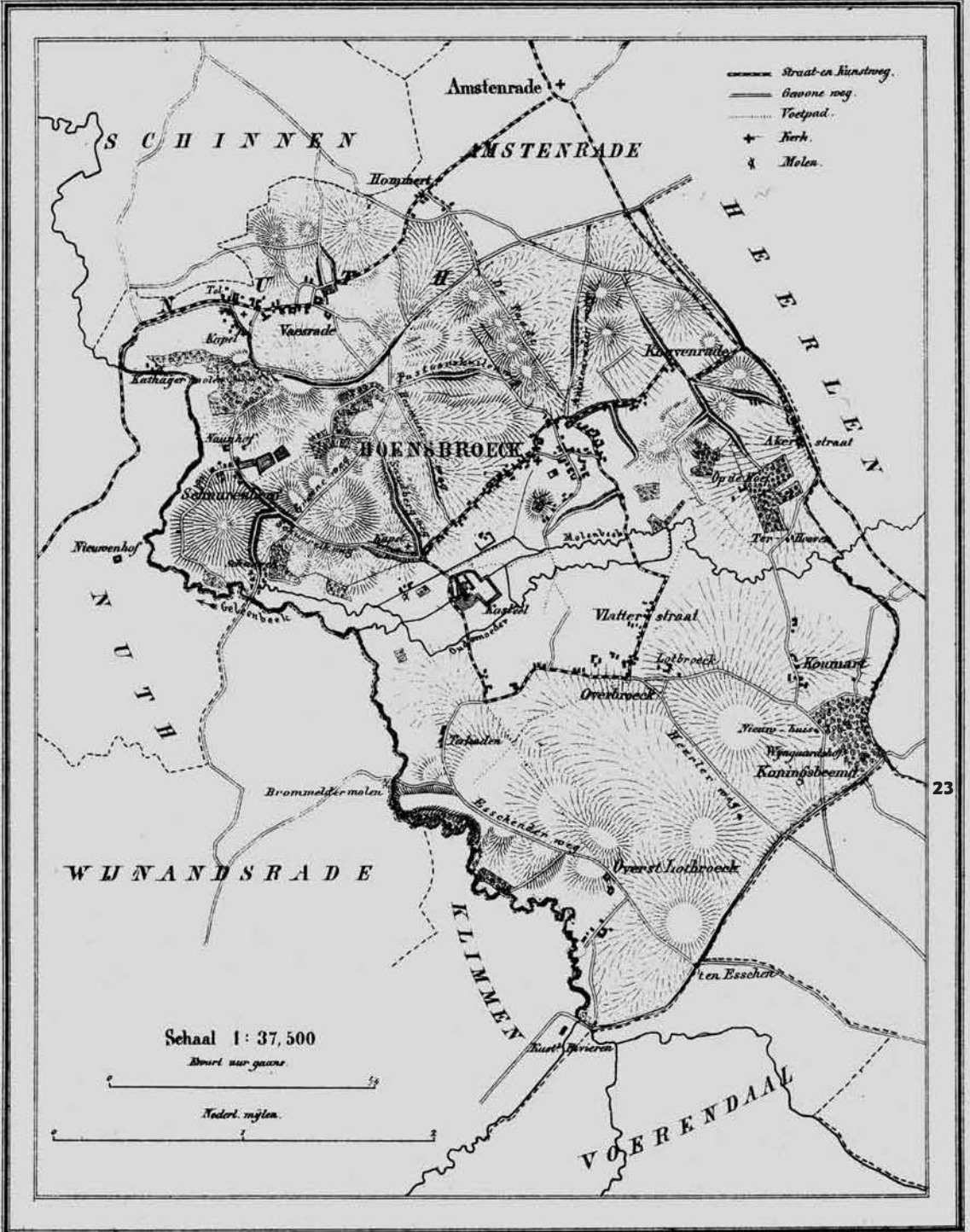
Jacob Kuyper [1821-1908] was een verdienstelijk aardrijkskundige en cartograaf. Hij was medeoprichter van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. Van zijn vele publicaties is er eentje nog altijd bekend: zijn Gemeente-atlas van Nederland. Van elke provincie verscheen een deel met daarin plattegrondjes van alle gemeenten. En dat waren er toen nog heel veel: Mesch, Jabeek en Strucht bijvoorbeeld waren in die jaren nog zelfstandige gemeenten. Die atlas werd snel populair. Zo populair, dat men de atlassen aan stukken sneed en de kaarten als aparte gemeenteplattegronden aan de man bracht. Het Limburgse deel, voor het eerst verschenen rond 1870, was al snel niet meer te krijgen.¹ Al snel werden de gemeentekaarten apart gedrukt en verkocht. Originele, oude exemplaren zijn nu gewild bij verzamelaars. Men kon rond 1880 in ieder geval een Kuyperkaartje kopen bij de firma Weyerhorst in Heerlen, drukker, uitgever en tevens winkel in boeken en kantoorbenodigdheden. Goedkoop was het plattegrondje niet: 10 oude Nederlandse centen. Je kreeg dan wel een gekartonneerd exemplaar met een ijzeren gaatje: zo kon je het in de winkel of op kantoor aan een spijker aan de muur hangen.

De oude gemeente Gebrook kende een aantal natuurlijke grenzen. In het westen de Geleenbeek, in het oosten de Akerstraat, toen een met kiezel verharde 'straat- en kunstweg'. In het zuiden de 'gewone weg' van kas-

teel Rivieren langs Ten Esschen naar Koningsbeemd. In het centrum van de kaart zien we het kasteel en daarboven het dorp Hoensbroek. Dat kasteel werd niet meer bewoond door de rijksgraven Van Hoensbroek. De pachtboerderij en de vele overige landerijen en bezittingen werden beheerd door een rentmeester. Het dorp bestaat grotendeels uit lintbebouwing rond wat nu de Juliana Bernhard-laan heet, met een cluster rond de oude St. Janskerk en de Markt. Binnen de gemeente waren er nog enkele bewoningskernen: bij Overbroek en aan de Vlatterstraat, bij 'Koumart' en bij het heuvelachtige Schuureik en de Naanhof.

In het vruchtbare zuidelijke gedeelte, waar ook de beekjes Molenbeek en Auvermoer stroomden, vinden we een aantal bekende herenhoeven: Terlinden, Lotbroek, Koningsbeemd en Wijngaardshof, en Ten Hoven. Bij de laatste hoeven, vroeger stevast in het bezit van notabelen en landadel, vinden we ook grote boomgaarden. En vooral: de grote akkerbouwgebieden. Het heuvelachtige noordelijke deel was hiervoor minder geschikt; hier vinden we relatief veel heide- en weidegebieden, bosschages, kiezelgroeven en holle wegen.

De gemeente Hoensbroek was nog grotendeels een agrarische samenleving. Een aardige indruk hiervan vinden we in een verslag uit 1835 van de Belgische cartograaf Ph. Van der Maelen. Deze Brusselaar verzamelde ook

1867.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

890 Bunders 1225 Inwoners

gegevens over bevolking, de toestand van de landbouw, en dergelijke. Hij publiceerde onder andere 'dictionnaires' van Belgische provincies, waaronder Limburg, waartoe toen [1830-1839] ook Nederlands Limburg behoorde.² Over de gemeente Hoensbroek vermeldde hij dat het 1213 inwoners telde. Er waren 270 huizen, een kerk, een kapel, een gemeentehuis en een lagere school. Er was ook een waterstroom, welke hij de Kattagerbeek noemde. In totaal werden er 190 bunders landbouwgrond ingezaaid met tarwe [opbrengst: 2810 hectoliter tarwe], 190 met rogge [2800 hectoliter], 94 bunder haver [1410 hectoliter], 94 bunder gerst [1175 hectoliter], 94 bunder boekweit [1880 hectoliter] en 95 bunder aardappelen, met een opbrengst van 6300 hectoliter. Een bunder was een oppervlaktemaat van ongeveer 0,88 hectare. Ook de vee-

teelt speelde een rol. Gebrook telde 101 paarden, 21 veulens, 391 runderen, 72 kalveren en 182 schapen. 'Commerce et Industrie' was er nauwelijks: twee graanmolens [de Drakenmolen en de Kathagermolen]. Hoensbroek telde toen wel nog twee eigen bierbrouwerijen! Jaren later was P.H. Witkamp positiever: hij vermeldde ook nog een 'zijdefabriek' en een 'slotenmakerij'.³ Ook in Hoensbroek brak het industriële tijdperk pas aan met de komst van de mijnbouwindustrie.

Noten

1. J. KUYPER, *Gemeente-atlas van Nederland*. Deel 11: LIMBURG [Leeuwarden, ca. 1870].
2. PH. VANDER MAELEN, *Dictionnaire géographique du Limbourg* [Brussel 1835].
3. P.H. WITKAMP, *Aardrijkskundig woordenboek van Nederland* [Tiel 1877].

Twee bijzondere bidprentjes met een verleden

DOOR HANS THISSEN *

Bezoeken aan vlooienmarkten kunnen soms bijzonder lonend zijn, zoals uit het onderstaande moge blijken. Een paar bijzondere prentjes heb ik aan mijn privécollectie toegevoegd, met name die van Willem Jozef Francotte en Jonkvrouw Eugenie Augusta Maria von Pelser Berensberg.

Willem Jozef Francotte ¹

Francotte wordt welhaast in elk boek over de bevrijding en het verzet vermeld. Het portret van het prentje van deze verzetsman, in Vaals geboren op 29 december 1920, is bijvoorbeeld in 1964 afgedrukt in een uitvoerig boekwerk, waarin opgenomen alle in de oorlog gevallen Limburgse verzetslieden. De foto van zijn lichaam op de Cauberg te Valkenburg is ook vrij bekend. Francotte zat in de KP van Jacques Crasborn uit Heerlen.²

Op 2 september namen zij deel aan de overval op de gevangenis te Maastricht, waardoor 80 gevangenen vrijkwamen. In Ulestraten had de KP haar centrale. Trefpunt was echter een boerderijtje met telefoonverbinding. Achter een tweede boerderijtje bevond zich een vrachtwagen en een motorrijwiel. In de kelder van het kasteeltje ernaast lag o.a. springstof opgeslagen.

Op 5 september tegen 17.30 uur kwamen Duitse kwartiermakers het boerderijtje [met telefoonverbinding] vorderen ter inkwartiering. Snel belt de boer naar de centrale, om door te geven dat de voertuigen bij de tweede boerderij moeten verdwijnen. De centrale stuurde aldus drie personen, waaronder Joep Francotte en Sjeng Coenen. Omstreeks 21.00 uur is die klus geklaard. Teruglopend kwam het drietal rond 21.30 uur aan, ruim na ingang

van de avondklok, en werd er aangehouden en gearresteerd. Er huisden toen 60 militairen. Ze werden naar de eerste boerderij gevoerd, waar de commandant en de rest van de militairen gelegerd waren; rond tien kwamen ze daar aan. Na overleg reed men naar Valkenburg, waar men een half uur later aankwam en beiden uitleverde aan een SS-officier van een pantserafdeling aldaar. Na verhoor stuurde deze hen door naar de Ortskommandant. In Hotel Exelsior en nadien, om 23.00 uur in Continental [Ortskommandantur] vindt kort overleg plaats. Tegen twaalfen verlieten Francotte en Coenen het hotel Continental. Tegen vier uur kwamen de Duitsers zonder gevangenen terug. De verzetshelden waren op de Cauberg terechtgesteld.³ Volgens het prentje stierf Francotte 5 september.

Op 17 september werd Valkenburg bevrijd.

Jonkvrouw Eugenie Augusta Maria von Pelser Berensberg

Weduwe van ir. Adolph Aloys Caspar Hubert van Liebergen. De jonkvrouw stamde af van het geslacht dat sinds 1754 het kasteel Genhoes te Oud-Valkenburg in bezit had.⁴

Ze werd geboren 1 juli 1856 en overleed te Mariënwaard [Meerssen] op 9 maart 1943. Het bidprentje geeft 9 maart 1934 aan, doch de datum is met pen verbeterd.

Een vluchtig onderzoek levert het volgende op: Deze adellijke familie heeft nogal wat sporen achtergelaten in onze contreien. Door huwelijk en werk waren haar leden Europeanen avant la lettre. De familie had vanouds bezittingen in de Oostenrijkse Nederlanden.⁵ Door huwelijken konden ze kastelen aan hun bezit toevoegen.

Genhoes, Oud-Valkenburg

In 1749 kocht Leonard Thimus, lakenfabrikant in Aken, kasteel Genhoes te Oud-Valkenburg. Zijn dochter, erfdochter van Oud-Valkenburg, huwde Johann von Pelzer Berensberg, drossaard van Wittem, schepen en raadslid van Aken. In 1754 ging het kasteel over in de handen van Johann, door de dood van zijn vrouw, door belening, of door overdracht.⁶

In 1766, 50 jaar nadat de koning van Spanje Isaac Lambert Pelser in de adelstand had verheven, werd deze Johann door de Oostenrijkse keizer in de adelstand erkend of verheven. Hij noemde zich voortaan “von Pelser Berensberg”. Zijn zoon Leonard volgde hem op. Leonard werd in 1822 in de Nederlandse en in 1829 in de Duitse adelstand verheven, doch dat gegeven kan onjuist zijn.⁷

In de hal van het kasteel Genhoes waren in 1926 nog familieportretten uit het vierde kwart van de zeventiende eeuw en uit de achttiende eeuw aanwezig.⁸

Een ander Valkenburgs lid is een zekere Joseph Hubert Maria Felix von Pelser Berensberg, geboren te Düsseldorf, en wonend te Oud-Valkenburg. Hij werd op 27 juni 1863 genaturaliseerd.⁹

Tenslotte de Oud-Valkenburgse Maria Hu-

Vereenvoudigd schema van de familierelatie van de in de tekst genoemde personen				
	Johan Frederik <i>Thimus, Maria Theresia</i> 1766 Oostenrijkse adelstand			
	Leonard Frederik Joseph 1740-1832 <i>Lommessen, Maria Fransisca Josephina</i> 1822 Nederlandse Adelstand			
Marie Helene Auguste Antoinette <i>Lommessen Streithagen, Pierre Joseph Guillaume Antoine Marie de, Schaesberg</i>	Friedrich Franz Joseph Maria Anton 1778-1861 <i>Brewer alias von Furth, Antoinette</i> Lemiers		Joseph Antonius 1790-1834 Lezaack, Pauline van 1829 Pruisische adelstand	
	Karl 1816-1891 Bräutigam, <i>Friederike Dorothea</i>	Frits Marie Hubert 1809-1875 <i>Koch von Lommessen, Eulalia</i>	Felix Antoon Maria Hubert; Joseph Marie Hubert Felix 1824-1907 <i>Lezaack, Constantia Regina; Constance</i>	
		August Wilhelm Otto Maria 1857-1935 (1) <i>Elst, Maria Catharina Gertrudis van der</i> (2) <i>Mitscherlich, Martha Wilhelmina Louise, Kerkrade</i>	Eugenie Augusta Maria Hubertina <i>Liebergen, Adolph Aloys Caspar Hubert van</i>	Paulina Francisca Augusta Hubertina <i>Michiels van Kessenich, Octave Francois Henri</i>

Op de linker foto Willem Jozef Francotte. Rechts Jonkvrouw Eugenie Augusta Maria von Pelser Berensberg.

bertina Augusta Francisca Paula von Pelser Berensberg, geboren 12 maart 1873 en overleden te Nuth op 31 augustus 1946 te Huize Reymersbeek. Zij huwde 17 oktober 1894 jonkheer Octave Michiel Kessenich. Hij werd geboren te Maastricht 24 januari 1865 en overleed te Amsterdam op 7 november 1928. Beiden zijn begraven in het familiegraf Kessenich in de grafkelder van de kerk te Hertfen.¹⁰

Dorpshof, Epen ¹¹

In 1785 werden de echtelieden Wilhelm Godfried von Lommessen, jurist, en Maria Franziska Sibilla Pakenius eigenaar van het Eperhuis, genaamd 'De Dorpshof'. Een dochter en een zoon huwden met leden uit het geslacht von Pelser Berensburg. Zoon Peter Joseph Wilhelm Anton von Lommessen kocht in 1811 Strijthagen en werd later burgemeester van Schaesberg.

Het Eperhuis schijnt de opvolger te zijn van een oude herenhof, een kasteel uit de dertiende eeuw. Het restant is zichtbaar in de onderbouw van hoeve De Dorpshof te Plaat, een gehucht ten zuidwesten van Epen.

Kasteel Lemiers ¹²

In 1807 huwde te Aken Henriette Wilhelmina Theodore Antoinette Celestine Felicitas freiin von Brewer, [Antoinette] genaamd von Fürth en eigenaar van het kasteel, met Friedrich Franz Joseph Maria Anton [Antoon] von Pelser Berensberg. Antoon was 12-02-1778 geboren te Oud-Valkenburg op Genhoes. Na de dood van Antoinette in 1851 werd het kasteel weinig bewoond en raakte in verval.

Antoon stierf in 1861 te Keulen. Hij werd begraven in de grafkelder in het oude kerkje te Lemiers. In verband met het sluiten van

het kerkje in 1928 werden hun overblijfselen naar de nieuwe rectoraatskerk H. Catharina en Lucia aan Rijksstraatweg overgebracht.¹³ Daar bevond zich in 1926 en in 1961 nog een rouwbord uit 1783 met het wapen van Caspar Johann von Brew genaamd von Fürth zu Warden und Limers. In 1983 was dat bord niet meer aanwezig.

Deze Casparus staat ook vermeld op de fontein in de kasteeltuin. Onder het alliantiewapen von Fürth-Pelzer Berensberg staat onder andere hun huwelijksdatum 1729 vermeld. Hij was gehuwd met Bernardina de Pelser de Bernsberg.

In de voormalige parochiekerk St. Paulus te Vaals – in 1892 patronaatsgebouw – bevindt zich een gevelsteen, geplaatst bij gelegenheid van de uitbreiding van de kerk in 1833, waarop bovenvermelde baron Anton von Pelzer Berensberg vermeld staat; hij was ereburger van Vaals.

Hoewel verlaten, werd bij het kasteel in 1891 een monument geplaatst ter gedachtenis aan de vrijmetselaar baron Karl von Pelser Berensberg, zoon van Antoon en Antoinette. Hij was 20 januari geboren in 1817 te Lemiers en overleden te Berlijn. Hij huwde aldaar in 1869 Friederike Dorothea Bräutigam en was van beroep medicus. In 1894 werd een montrans met inscriptie aan de St. Catharinakapel geschonken, vermeldend ‘Eulalia prae nobilis Domina de Pelser Berensberg’.

Schaesberg, kasteel Strijthagen

In 1811 kocht het echtpaar baron Peter Joseph van Lommessen en Maria Augusta van

Pelzer Berensberg kasteel Strijthagen. Beiden kwamen uit Aken. De baron werd later burgemeester van Schaesberg.¹⁴ Blijkens Genlias noemde hij zich bij zijn huwelijk Lommessen Streithagen. Het huwelijk bleef kinderloos.

Kerkrade

In 1876 trad de directeur van de Domaniale Mijn, Ego van der Elst, af. Een dochter van hem was in 1888 gehuwd met August Wilhelm Otto Maria von Pelser Berensberg. Deze was geboren te Laurensberg of Neu-Lemiers. Tien jaar later, na het overlijden van de nieuwe directeur, werd Maria Wilhelm August Otto von Pelser Berensberg uit Lemiers, gehuwd met Martha Mitscherlich, directeur van de mijn. Hun kinderen werden te Kerkrade geboren.¹⁵ Ook hier betreft het weer dezelfde von Pelser!

Kortom, een bidprentje kan al snel een boeiend begin van een verhaal opleveren. Bij het geslacht Pelser Berensberg blijkt dat er in de literatuur en in Genlias de vóór- en de achternamen, en de tussenvoegsels van identieke personen nogal verschillen. In de tijdsspanne van twee generaties stijgt het geslacht in onze contreien in aanzien door verkregen adel, bezit en functies. Archiefonderzoek zal grensoverschrijdend moeten zijn.

Bij Francotte is het verrassend dat van deze bekende verzetsheld nog een prentje opduikt. Opmerkelijk zijn ook twee versies van hetzelfde feit uit 1964 en 1995. Enerzijds vullen ze elkaar aan, anderzijds verschillen ze in feiten, om wat voor reden dan ook.¹⁶

Noten

- * Hans Thissen is archiefmedewerker bij Rijkshet.
- 1. A. V. AERNBERGEN, *Onzegevallenen. Herinneringen aan het verzet in Limburg in de tweede wereldoorlog*, Maastricht 1964 [uitgegeven door de Stichting Herdenking der gevallen van het verzet in Limburg], 192; 207-213; A.P.M. CAM-

MAERT, *Het verborgen front : geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog*, [Leeuwarden-Mechelen 1994] 780, 781; J. BONTEN, L. FRANZEN, *Oorlogsjournaal*, [Eygelshoven 1995] 199, 200.

- 2. KP: afkorting van knokploeg.

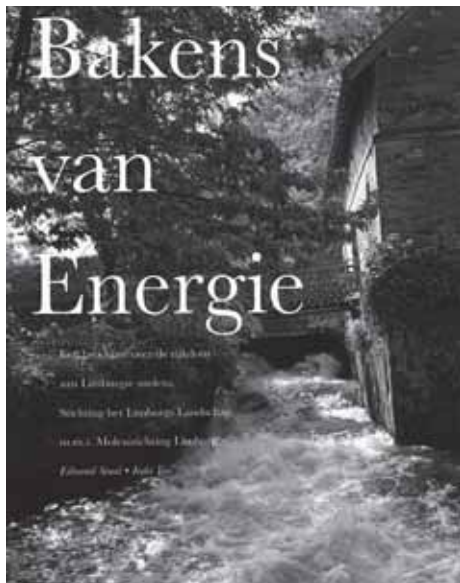
3. Volgens het relaas van Bonten en Franzen werden de helden “over de grond gesleept achter een auto” naar de Cauberg. Hun gegeven tijdstippen wijken af van hetgeen Aernsbergen ons mededeelt. Bonten/Franzen hebben helaas het verhaal herschreven en aangedikt. [“lallende Duitse officier”, “ruw verhoor”, “zeldzaam intacte telefoonverbinding”] Helaas vermelden ze hun bron niet, terwijl zij toch aanvullende gegevens of nieuwe feiten geven.
4. De hier vermelde naamgenoten – familieleden van de jonkvrouw – zijn opgenomen in het schema op pagina 26.
5. Voor meer gegevens raadplege men www.archieven.nl. Van de familie Pelser Berensberg te Oud-Valkenburg bevindt zich zes meter archief uit de negentiende eeuw bij het Regionaal Historisch Centrum Limburg. In het Stadtarchief te Aken bevindt zich ook een deel van het familiearchief van von Pelser Berensberg. Genealogie: Vorsterman van A.A. OYEN, J.D.G.V. EPEN, *Genealogie van het geslacht Van Pelser Berensberg*. [Oisterwijk 1893]; zie verder de Nederlandse adelsboeken, met name uitgave 1985, 57-63 en de aldaar gegeven literatuur.
6. E. VAN NISPEN TOT SEVENAER, ‘De monumenten van Valkenburg [L] en omgeving’, in: *Oudheidkundig Jaarboek* 1929, 57-94, pg. 85; belening; W. HUPPERETZ, B. OLDE MEIERINK, R. ROMMES, [red.], *Kastelen in Limburg* [Utrecht 2005] 381: ...‘waarna deze [Thimus] het slot overdroeg aan zijn schoonzoon Johann Friedrich von Pelser’; H.J.H. SCHURGERS, J.G.M. NOTTEN, L.G.W.N. PLUYMAEKERS, *Geschiedenis van Valkenburg-Hout-hem*, Valkenburg 1979; 247: ‘vanaf 1743 werd kasteel Genhoves te Valkenburg ruim twee eeuwen bewoond door de familie von Pelser Berensberg. Echter, Pelser Berensberg wordt foutief vóór 1766 vaak in literatuur “von” genoemd. Zie ook verderop bij de fontein te Lemiers!’
7. *Kastelen in Limburg*, 381. In 1829 werd Johann Maria Anton Joseph erkend te behoren tot de Pruisische adelstand. Deze was een zoon van Leonard!, *Nederlands Adelsboek* 1985, 57
8. Rijkscommissie voor Monumentenzorg, *Voorlopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst deel VIII. De provincie Limburg*, tweede stuk [’s-Gravenhage 1926], 368.
9. Naturalisaties waarschijnlijk identiek met de in het schema vermelde Felix Antoon Maria Hubert. www.shgv.nl
10. J. SCHREURS, ‘Grafkelders te Herten’, in: *Jaarboek Heemkunde vereniging Roerstreek* 32 [2000] 4-27; pg. 16.
11. J.F. V. AGT, *Kastelen in Limburg*, 469; *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. Zuid-Limburg. Vaals, Wittem en Slenaken. ’s-Gravenhage* 1983, 5; 201, 201; 209-214; *Voorlopige lijst*, 563.
12. VAN AGT, 42, 45, 54, 55, 45, 63, *Kastelen in Limburg*, 460; BELONJE, ‘Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Limburg’, in: *PSHAL* 1960/1961, 133, 299; *Voorlopige lijst*, 480
13. VAN AGT, 41
14. *Kastelen in Limburg*, 443
15. C.E.P.M. RAEDTS, De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnbouw in Limburg, Assen 1974, 119; Genlias; www.dominalemijn.nl *Nederlands Adelsboek* 1985, 59
15. Rijkshyë heeft een collectie van circa 80.000 bidprentjes. Deze collectie groeit maandelijks door schenkingen.

Recensies en signalementen

DOOR M. VAN DER WIJST, R. BRAAD, M. VAN DIJK EN J. SCHOBRE

Bakens van Energie

Een ontdekkingstocht naar Limburgse molens. Door Edmond Staal en Imke Vos. Stichting Het Limburgs Landschap m.m.v. Molenstichting Limburg. 32 p., geïllustreerd. Met bijlagen: drie kaarten met fietsroutes en set van zes luxe prentbriefkaarten.

30

Het jaar 2007 is het jaar van de molens. Hoewel vooral Holland bekend is om de molens mogen we constateren dat ook Limburg rijk is aan vele wind- en watermolens. Reden voor de provincie, het Limburgs Landschap en de Molenstichting met een aantrekkelijke brochure over de rijkdom aan Limburgse molens voor de dag te komen. In de brochure wordt overzichtelijk en aan de hand van mooie kleu-

renfoto's vertelt welke typen molens er in Limburg zoal te zien zijn. De typering van de molens nodigt uit om ze te gaan ontdekken in het Limburgse landschap. Het boekje maakt onderdeel uit van een map met drie kaarten met fietsroutes en zes luxe prentbriefkaarten. De goed beschreven fietsroutes Noord-, Midden- en Zuid-Limburg doen tal van molens aan en geven bij elke molen een korte typering van de molen. De routes zijn enigszins beperkt. De route Zuid bijvoorbeeld doet oostelijk Zuid-Limburg niet aan. Dat is een gemiste kans, vind ik. Uitbreiding met enkele al bestaande routes op het kaartmateriaal zou de animo voor de routes en de aandacht op deze bijzondere monumenten kunnen versterken. Ook op de website van de Molenstichting www.limburgsemolens.nl of het Limburgs Landschap www.limburgs-landschap.nl zijn helaas geen routes te vinden voor onze regio, terwijl de molens van Ubachsberg, Oirsbeek en de watermolens in en rondom Heerlen best eens bekeken mogen worden. In de brochure wordt de regio gelukkig wel genoemd en bij de prentbriefkaarten zit een fraaie foto van de Oliemolen in Heerlen.

Roelof Braad

Historische wandeling door Eygelshoven.

Uitgave: stichting 'Eygelshoven door de eeuwen heen', 2006. 70 blz., illustraties en plattegrond.

In 2005 werd door de gemeente Kerkrade een budget beschikbaar gesteld voor het bevorderen van de leefbaarheid in de verschil-

lende wijken. Er werd ook een prijsvraag uitgeschreven.

Het door de heemkundevereniging 'Eygelshoven door de eeuwen heen' ingediend voorstel om een historische wandelroute te realiseren, behaalde de eerste prijs. Met dat geld realiseerde deze actieve heemkundevereniging het gidsje. Hierbij werd dankbaar gebruik gemaakt van het vele foto-, archief- en documentatiemateriaal waarover de vereniging beschikt. Dat materiaal wordt beheerd in de onderste verdieping van de monumentale Laethof, die als passend onderkomen dient voor deze heemkundeclub.

Het is een handig en geslaagd boekje geworden. Korte en bondige teksten, geschreven met verstand van zaken, redelijk tot goed geïllustreerd. En, geheel in lijn met de Euregiogedachte, voorzien van een Duitse vertaling. Hoewel ik daar wat foutjes in heb ontdekt.

Eigenlijk zou elke zichzelf respecterende heemkundevereniging een dergelijke uitgave moeten verzorgen. In de gemeente Heerlen wordt nu een reeks van boekjes uitgegeven over de [meer recente] geschiedenis van de verschillende wijken en buurtschappen. Ook elders zien dergelijke boekwerkjes het daglicht, hoewel er nog veel witte vlekken zijn. Maar dit soort informatie plus oude foto's verpakken in de routebeschrijving van een wandeling is een goed idee. Terecht dus een prijs voor de heemkundevereniging Eyselshoven!

Mark van Dijk

Kronieken Prick

François Prick van Wely. Travenbrück, 2006. Geïll. 163. blz. Speciaal voor abonnees van *Het Land van Herle* is de prijs voor boek en cd: € 28,- excl. verzendkosten. Te bestellen bij de auteur: 0049 4531-2787 of via de website: www.genealogieprick.de

Het oude geslacht Prick [in de 14e en 16e eeuw bewoners/eigenaars van onder andere Prickenis [Terworm], het Prickenleen in Schaesberg en de 'grote hoeve van der An-

stel' in Kerkrade] is in dit boekwerkje samengevat in allerlei korte bijdragen en stamtafels. De auteur is zich ervan bewust dat vele gegevens gebaseerd zijn op schaarse bronnen en dat niet altijd de familieverhoudingen inzichtelijk in kaart gebracht kunnen worden. Waar onzekerheden zijn, heeft hij getracht alleen de feitelijke gegevens weer te geven. Op cd zijn de gegevens in een aantal databases bijeengebracht. Het in eigen beheer uitgegeven boek is van fraaie illustraties voorzien, waarbij ik op p. 58 helaas een misser moet constateren: de foto toont kasteel Terworm in Heerlen, terwijl het bijschrift gewag maakt van het huis met vier torentjes te Nekum. Voor de rest geeft het boek aardig wat documentatie, zoals de schrijver zelf zegt niet als 'echte genealogische studie' met bronverwijzingen in strikte zin, maar wel met de nodige verwijzingen voor verder onderzoek.

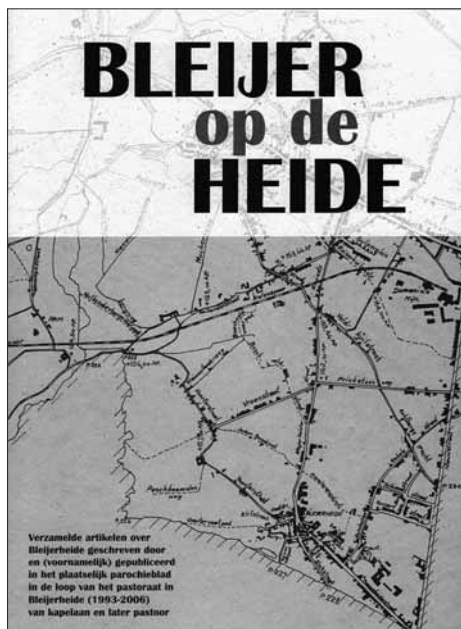
Korte artikelen en verhaaltjes tussen de stamreeksen en historische verkenningen maken het geheel prettig leesbaar. Het boek nodigt inderdaad uit om er nog eens een echte genealogische studie van te maken en ik hoop ook dat die er binnen afzienbare tijd gaat komen, want zeker de komst van het geslacht Prick naar onze regio kan een aardig nieuw licht werpen op de geschiedenis van de

landadel in oostelijk Zuid-Limburg. De auteur houdt zich aanbevolen voor aanvullingen en tips [via de website] van en voor de ca. 2000 familieleden die er wereldwijd bekend zijn en waarvan er nu zo'n 80% in Nederland wonen.

Roelof Braad

Bleijer op de Heide

Verzamelde artikelen over Bleijerheide.
Door Jos. L'Ortije. Kerkrade 2006. 446 blz.

Pastoor L'Ortije van Bleijerheide schreef tijdens zijn pastoraat [1993-2006] in deze Kerkradse stadswijk tal van historische en heemkundige bijdragen voor het parochieblad. Deze zijn [helaas zonder illustraties] gebundeld.

De goed geannoteerde bijdragen gaan over verschillende onderwerpen. Naam en ontstaan van Bleijerheide, zeer uitgebreid de geschiedenis van de familie Ackens [p. 16-204], uiteraard klooster, parochie en patronaat, het zangkoor en dergelijke, maar ook de Voccartkolonie, de Bleijerheide-mijn en enkele hoe-

ven in zijn parochie worden uitvoerig beschreven. Al bladerend door het boek wordt het al gauw duidelijk dat de artikelen door een parochieherder vanuit die parochie zijn geschreven. Daar is overigens niets mis mee, maar ik moest vrij lang zoeken bij het door nemen van het boek om te lezen aan welke heilige het voormalige rectoraat en nu de parochie is toegewijd.

Het boek kan door iedereen die iets over de geschiedenis van Bleijerheide [en naast omgeving] wil weten niet gemist worden. Het biedt een schat aan informatie en wetenswaardigheden en documenteert de vindplaatsen van die informatie.

Roelof Braad

Oirsbeek door de jaren heen

Bart Lendfers. Drukkerij-uitgeverij Van Breugel Offset, Oirsbeek € 17,50.

Een goede karakteristiek van dit boek geeft burgemeester B.H.M. Link in zijn intro: een 'gelegenheid om Oirsbeek op een prettige manier goed te leren kennen'. Ook voor Oirsbeekenaars geeft het veel historische details, waarbij het teruggaat tot eind 19e-begin 20e eeuw.

Iedereen kent wel die onderwerpen die in de familiekring nogal eens ter sprake komen. Het zijn dit soort oude herinneringen die hier zijn vastgelegd, maar nu uitgebreid en gesystematiseerd. Een enkele keer wordt ook duidelijk hoever de leefwijze uit vroeger jaren in feite af staat van wat de verwende hedendaagse mens gewoon is.

'Als Mina en haar moeder mee moesten helpen bij het oogsten werd de winkel tijdelijk gesloten.' [pag. 16] Men kwam dan aan een gesloten deur en moest een andere keer terugkomen voor de boodschappen.

De vele foto's – veelal uit particuliere bron – en de uitstekende vormgeving hebben ertoe bijgedragen dat het een aantrekkelijk boek is geworden. Aanbevolen!

John Schobre

Jaarverslag over het jaar 2005

STICHTING HISTORISCHE KRING 'HET LAND VAN HERLE'

De Stichting is opgericht op 4 april 1945 met als doel de bestudering van de geschiedenis van het historische gebied dat wordt aangeduid met Land van Herle. Daartoe behoren de huidige gemeenten Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Brunssum, Voerendaal, Nuth, Simpelveld en Onderbanken, ofwel het huidige Parkstad Limburg.

Jubileum

Het Land van Herle bestond in 2005 zestig jaar en viert dit jubileum samen met LGOG kring Parkstad Limburg in 2005/2006. In het jubileumjaar is op 20 maart 2005 in samenwerking met LGOG een jubileumexcursie georganiseerd naar de tentoonstelling Toetanchamon in de Kunst- und Ausstellungshalle in Bonn en het Egyptisch Museum van de Universiteit in Bonn. Daarnaast zijn de voorbereidingen getroffen voor het jubileumboek van Het Land van Herle dat in maart 2006 gepresenteerd zal worden.

Van 3-6 november vond een jubileumexcursie plaats 'In de sporen van Arabieren, Noormannen en Hohenstaufen' in Noord-Sicilië, waarbij Palermo, Cefalù en Monreale werden aangedaan. Aan de zeer geslaagde excursie namen 31 personen deel. Ter voorbereiding op de reis werd op 17 oktober een dialezing voor de deelnemers gehouden. Er werden voorbereidingen getroffen voor het jubileumsymposium op zaterdag 25 maart 2006.

Bestuur

Het bestuur bestaat uit vijf personen: voorzitter de heer S. Broers, secretaris de heer A. Pa-

telski, penningmeester de heer J. Zuidgeest en bestuursleden R. Braad en J. Leblanc.

De oud-voorzitter van de stichting, de heer L. Augustus, is erevoorzitter.

Het bestuur vergaderde in het verslagjaar op 21 februari, 7 maart, 11 april, 23 mei, 6 juli, 10 oktober en 7 november.

De belangrijkste onderwerpen in de besprekingen waren: het zoeken naar een nieuwe voorzitter, de deelname aan de Heemkundemarkt op 8 en 9 oktober in het Parkstad Limburg Stadion, het vaststellen van de jaarsstukken, de voorbereiding van de jubileumreizen en -viering en de totstandkoming en financiering van het Jubileumboek 1945-2005.

Historisch tijdschrift

Sinds 1950 geeft de stichting als hoofdactiviteit een bulletin uit, inmiddels een historisch kwartaalblad over het verleden en de geschiedbeoefening in het genoemde gebied.

Dit blad, nu verschijnende onder de naam *Het Land van Herle, historisch tijdschrift voor oostelijk Zuid-Limburg* is een populair-wetenschappelijke uitgave die elk jaar een mix van artikelen, boekbesprekingen, boeksignalementen en rubrieken bevat. Een vaste redactie zorgt dat de bijdragen een goede kwaliteit hebben.

Uit de leden van de Werkgroep komen ook de redactieleden van het tijdschrift voort. In 2005 waren dat de redactiesecretaris John Schobre en verder de heren R. Braad [voorzitter van de redactie], S. Broers, M van Dijk, J. Rutten, Th. Sniekers en M. van der Wijst. Er waren 475 abonnees waarvan 30 ruilabonnementen.

In het tijdschrift werden de volgende artikelen en bijdragen gepubliceerd:

Aflevering 1

S. BROERS, Zestig jaar geschiedenisonderzoek door Het Land van Herle, [1]

F.M. GERARDS, De lotgevallen van de Klimmenaren Pieter Habets en Nijst Trachts [1789-1792] [1]. 2-13

F. WOJCIECHOWSKI, De geschiedenis van de ZKPT; 75 jaar Katholieke Bond van Poolse Verenigingen 1929-2004. 14-23

M. VAN DER WIJST, Activiteiten Werkgroep Land van Herle 1992-2004. 24-28

W.A.J. MUNIER, Financieringsproblemen van een restauratie van de Sint-Pancratiuskerk in de overgangsjaren na 1836. 29-33

W.A.J. MUNIER, Over protestant en katholiek in Heerlen. 34-35

REDACTIONEEL, Tekenen van eerherstel. 36-37

R. BRAAD, J. RUTTEN, J. SCHOBRE EN M. VAN DER WIJST, Signalementen. 38-40

Aflevering 2

W.A.J. MUNIER, Complicaties rond twee gemengde huwelijken in Heerlen gedurende de Staatse tijd. 41-48

A.M.J. QUAEDVLIET - VAN LEENT, 'Op zondag wordt hier niet gesmeerd'; uit de beginjaren van het St.-Josephziekenhuis. 49-54

F.M. GERARDS, De lotgevallen van de Klimmenaren Pieter Habets en Nijst Trachts [1789-1792] [2]. 55-68

M. VAN DER WIJST, De top-40 van familiena-men in Heerlen in 1826. 69-70

P. PAUWELS, De eenheden die oostelijk Zuid-Limburg bevrijdden. 71-77

R. BRAAD, EN M. VAN DER WIJST, Signalementen. 78-80

Aflevering 3

F.M. GERARDS, De lotgevallen van de Klimmenaren Pieter Habets en Nijst Trachts [1789-1792] [3]. 81-90

F. DE JONG, Joodse Sileziërs in de Heerlense bioscopen. 91-104

PERSBERICHT. Computergenealogen komen met

geheel nieuwe versie computerprogramma Gens DataPro 2.0. 105-106

Persbericht. 'Jeugd en historie' op 8 en 9 oktober in het Parkstad Limburg Stadion. 107-108

PERSBERICHT. Presentatie bidprentjes-CD. 108

PERSBERICHT. Werkgroep Historische Gevelreclame Amsterdam e.o. 109-112

R. BRAAD, J. SCHOBRE EN M. VAN DER WIJST, Signalementen. 113-116

Aflevering 4

R.H.M. IMMERSEEL, EN A.R. ORBONS, De grotegaard van kasteel Hoensbroek; een moestuin als windroos. 117-127

F.M. GERARDS, Wanbetalers van de cijnsgoederen van Haeren. 128-138

PERSBERICHT. Dekoolputters, geschiedenis van de Belgisch-Limburgse mijnwerkers. 139-141

R. BRAAD, J. SCHOBRE EN M. VAN DER WIJST, Signalementen. 142-148

Werkgroep

Daarnaast bestaat de *Werkgroep* van het Land van Herle, een gezelschap van maandelijks bijeenkomende historici, archeologen, docenten, genealogen, juristen etc. die in deze regio werkzaam zijn. Daarbij gaat het zowel om amateurs als mensen die professioneel actief zijn met de geschiedenis van Parkstad Limburg. In de werkgroep wordt gewoonlijk door een spreker een onderwerp besproken waarna hierover gediscussieerd kan worden. Verder wordt de bijeenkomst gebruikt om vragen te stellen aan de groep deskundigen en elkaar zo 'de weg te wijzen' in de bronnen, bibliotheek, archief en eventueel gebouwen en plekken die historisch van belang zijn.

De bijeenkomst van de werkgroep vindt steeds plaats op de tweede maandag van elke maand in de studiezaal van het stadsarchief Heerlen. De werkgroep bestond in het kalenderjaar uit 22 leden.

In de werkgroep brachten in 2005 de volgende sprekers een onderwerp onder de aandacht:

10 januari – dr. Lidwien Schiphorst – Een on-

derdeel van het promotieonderzoek naar het atelier van Cuypers

14 februari – Discussie over de geschiedenis van kasteel Rivieren [ter voorbereiding op een artikel in het jubileumboek]

14 maart – drs. E. Ramakers en A. Patelski – De bewoners van Rivieren en hun activiteiten in de Landen van Overmaas in de 17e en 18e eeuw.

11 april – drs. S. Broers – De statencolleges in de Landen van Overmaas tot 1680.

9 mei – Voorbereidingsbespreking heemkundemarkt, jubileum en excursie van juni.

13 juni – Excursie naar de Gerardus Majellakerk in Heksenberg en de Antonius van Paduakerk aan de Beersdalweg in Heerlen.

12 september – Discussie over de geschiedenis van de Akerstraat in Heerlen en drs. S. Broers – Iets over lonen en prijzen in Brunsum in de 17e eeuw.

10 oktober – A. Patelski – Genealogie van de magistraatsfamilie Merckelbach in Het Land van Herle.

14 november – ir. M. Habets – De noodzaak

van een filosofie bij restauraties.

12 december – Discussie over een middeleeuwse tekst op een Heerlens schepenregister.

De plannen voor het jaar 2006 zijn als volgt:

- Maandelijksse bijeenkomsten van de werkgroep Land van Herle, te houden elke tweede maandag van de maand behalve juli en augustus.

- Uitgave van het kwartaaltijdschrift [viermaal per jaar] met steeds 32 tot 36 pagina's.

- Aandacht voor verbetering van redactie en acquisitie van nieuwe abonnees van het tijdschrift.

- Het jubileumsymposium op zaterdag 25 maart samen met LGOG kring Parkstad.

- Deelname aan het overleg van voorzitters van historische en heemkundeverenigingen in de regio.

- Het voltooiën en doen uitgeven van het *Jubileumboek Het Land van Herle 1945-2005, Zestig jaar voren in de geschiedenis van Parkstad Limburg*, gebonden, ruim 320 bladzijden.

Jaarverslag over het jaar 2006

STICHTING HISTORISCHE KRING 'HET LAND VAN HERLE'

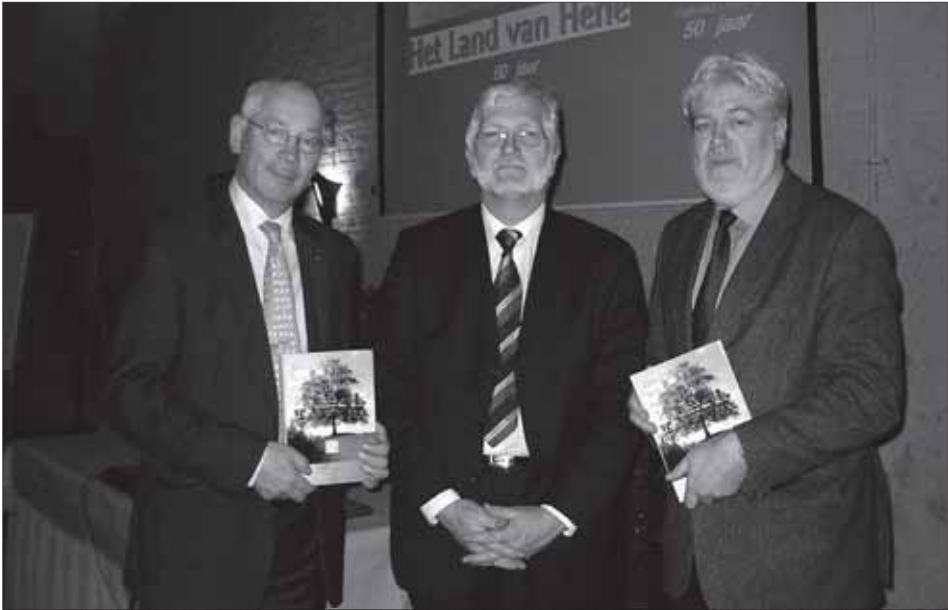
De stichting is opgericht op 4 april 1945 met als doel de bestudering van de geschiedenis van het historische gebied dat wordt aangeduid met Land van Herle. Daartoe behoren de huidige gemeenten Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Brunssum, Voerendaal, Nuth, Simpelveld en Onderbanken, ofwel het huidige Parkstad Limburg.

Jubileum

Het Land van Herle bestond in 2005 zestig jaar en vierde dit jubileum samen met LGOG kring Parkstad Limburg in 2005/2006. Het jubileumjaar is zaterdag 25 maart 2006 afgesloten met een jubileumsymposium in Auberge De Rousch in Heerlen. Daar werd ook het 320

pagina's tellende jubileumboek gepresenteerd aan wethouder Frans Hol van Heerlen en burgemeester Huub Bogman van Simpelveld als vertegenwoordigers van de Parkstadgemeenten. Erevoorzitter Louis Augustus memoreerde de geschiedenis van Het Land van Herle en Bart Gielen en Frans Gerards hielden boeiende lezingen over de thema's van hun bijdragen in het Jubileumboek, respectievelijk *De herstructurering van de Mijnstreek na de mijnsluitingen: hoop, verwachtingen en deceptie en Haeren - van hoeve tot kasteel*. En er was een historisch filmprogramma samengesteld door het Heerlense Stadsarchief in samenwerking met het Limburgs Film- en Video Archief in Venlo. Tijdens het diner werden vijf jubilerende abonnees W.J. Brouwer, J.C. Schlösser,

Presentatie jubileumboek.

J.H. Vijgen, H. van Wersch en A. Corten in het zonnetje gezet. Zij allen hebben langer dan 50 jaar een abonnement. Daarnaast zijn ook de werkgroepleden die meer dan 25 jaar actief waren voor het Land van Herle gehuldigd: H. van Wersch [1948], L. Augustus [1962], A. Corten [1968], M.A. van der Wijst [1973], F. Crutzen [1977] en E. Ramakers [1980]. Ongeveer 120 abonnees en leden van het LGOG genoten van een geslaagd programma.

Bestuur

Het bestuur bestond aan het einde van het verslagjaar uit vijf personen: voorzitter de heer ing. K. van Nuys, voorzitter; drs. H.J.S.M. Broers, vice-voorzitter; de heer A.S..M. Patelski, secretaris; de heer J. Zuidgeest, penningmeester en bestuurslid R. Braad. J. Leblanc nam tijdens het verslagjaar afscheid van het bestuur. De oud-voorzitter van de stichting, de heer drs. F.L. Augustus, is erevoorzitter.

Het bestuur vergaderde in het verslagjaar op 9 januari, 13 februari, 6 en 13 maart, 27 april, 8 juni en 9 oktober. De belangrijkste onder-

werpen in de besprekingen waren: het zoeken naar nieuwe werkgroepleden, het vaststellen van de jaarstukken, de voorbereiding en afrekening van het jubileum en het Jubileumboek 1945-2005, de digitalisering van de jaargangen van het tijdschrift en de werving van middelen en abonnees.

Historisch tijdschrift

Sinds 1950 geeft de stichting als hoofdactiviteit een bulletin uit, inmiddels een historisch kwartaalblad over het verleden en de geschiedbeoefening in het genoemde gebied. Dit blad verschijnt nu onder de naam *Het Land van Herle, historisch tijdschrift voor oostelijk Zuid-Limburg* en is een populair-wetenschappelijke uitgave die elk jaar een mix van artikelen, boekbesprekingen, boeksignalen en rubrieken bevat. Een vaste redactie zorgt dat de bijdragen een goede kwaliteit hebben.

Uit de leden van de Werkgroep komen ook de redactieleden van het tijdschrift voort. In 2006 waren dat de redactiesecretaris John

Zestig jaar vóór in de geschiedenis van Parkstad Limburg

Jubileumboek
Het Land van Herle

1945-2005

Schobre en verder de heren R. Braad [voorzitter van de redactie], S. Broers, M. van Dijk, Th. Sniekers en M. van der Wijst. Er waren 460 abonnees [2005: 485] waarvan 29 [2005: 30] ruilabonnementen. Op 11 maart werd een stand ingenomen bij de heropening van de Plantageboekhandel in Corio Center, hetgeen enkele nieuwe abonnees opleverde.

In de 56ste jaargang van het tijdschrift werden de volgende artikelen en bijdragen gepubliceerd:

Aflevering 1

R. BRAAD en F. PATELSKI, Voorzitterswisseling bij Het Land van Herle, 1.

A. VIERSSEN, Reconstructies van de bouwfasen van Kasteel Hoensbroek, 2.

H. THISSEN, Uit de archieven: vliegvelden te Heerlen, 12.

P. HEIJBOER, Raadsels rond de dood van een Hoensbroekse notaris, 17

M. VAN DER WIJST, Het oude kerkhof van Heerlerheide, 29

PERSBERICHT, Gouwdag over de Bokkenrijders: oproep nazaten, 32.

M. VAN DER WIJST, Signalementen, 2006 034-036.

Aflevering 2

PERSBERICHT, Het Stadsarchief Heerlen is dood, leve Rijckheydt, 37.

W. NIJSTERS, Bijna 100 jaar zilverzand in Heerlerheide, 38.

TH. SNEEKERS, Een Romeinse askist met bijzondere bijgiften, 53.

F. GERARDS, Haeren: van hoeve tot kasteel, 59.

H. THISSEN, Uit de archieven: Vliegvelden te Heerlen [2], 63.

L. LAKEN, M. VAN DER WIJST en R. BRAAD, Signalementen, 70.

Aflevering 3

F.M.A. VAN DEN DRIES, Een zeldzame glazen koe-pel uit de Romeinse thermen te Heerlen, 73.

LIDWIEN SCHIPHORST, 'Klaarheid moet heersen'. Architect Jos Ritzen, compagnon van Al-

phons Boosten 1920-1923, 79.

HANS THISSEN, Uit de archieven: Vliegvelden te Heerlen [3], 92.

LARA LAKEN, JOHN SCHOBRE en MARTIN VAN DER WIJST, Recensies en signalementen, 107.

Aflevering 4

J. SCHOBRE, De Leender Choralen 1943-1953, 113

D. HABETS, Romeinen in Kerkrade. Villa Holzkuijl, 125

J. SMEETS, De gemeentelijke herindeling in 1982 en de gemeente Onderbanken, 131

L. MOSTERT, Hub. Leufkens leert ons opnieuw 'zien', 137

HANS THISSEN, Uit de archieven: Vliegvelden te Heerlen [slot], 142

PERSBERICHT, Nieuwe vereniging van stamboomonderzoekers, 146

M. VAN DER WIJST en ROELOF BRAAD, Recensies en signalementen, 147

Werkgroep

Daarnaast bestaat de *Werkgroep* van het Land van Herle, een gezelschap van maandelijks bijeenkomende historici, archeologen, docenten, genealogen, juristen etc. die in deze regio werkzaam zijn. Daarbij gaat het zowel om amateurs als mensen die professioneel actief zijn met de geschiedenis van Parkstad Limburg. In de werkgroep wordt gewoonlijk door een spreker een onderwerp besproken waarna hierover gediscussieerd kan worden. Verder wordt de bijeenkomst gebruikt om vragen te stellen aan de groep deskundigen en elkaar zo 'de weg te wijzen' in de bronnen, bibliotheek, archief en eventueel gebouwen en plekken die historisch van belang zijn.

De bijeenkomst van de werkgroep vindt steeds plaats op de tweede maandag van elke maand in de studiezaal van het stadsarchief Heerlen. De werkgroep bestond in het kalenderjaar uit 20 leden.

In de werkgroep brachten in 2006 de hiergenoemde sprekers een onderwerp onder de aandacht. Zie het schema op pagina 40.

De plannen voor 2007

Voor 2007 zijn de volgende activiteiten gepland:

- Maandelijks bijeenkomsten van de werkgroep Land van Herle, te houden elke tweede maandag van de maand behalve juli en augustus.
- Uitgave van het kwartaaltijdschrift [viermaal per jaar] met steeds 32 tot 36 pagina's.
- Het formuleren van een nieuw meerjarenbeleidsplan.
- Aandacht voor verbetering van redactie en acquisitie van nieuwe abonnees.

- Het voor abonnees op internet zetten van de digitale jaargangen van Het Land van Herle en verbetering van de website.
- Deelname aan het overleg van voorzitters van historische en heemkundeverenigingen in de regio.
- Het activeren van nieuw historisch onderzoek en het inventariseren van een lijst van studieonderwerpen voor leemtes in de geschiedschrijving.
- Het in samenwerking met Rijckheyt initiëren van enkele heemkundeverenigingen in Heerlen.

Datum	Spreker	Onderwerp
9 januari	Hub Joosten	Geschiedenis van de 75 jaar oude St. Antoniuskerk in de Vrank
13 februari	Emile Ramakers	Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)
13 maart	Jac. Smeets	Het verdwenen kasteel in Merkelbeek
10 april	Annerose Orbons	Kasteel Amstenrade, een adellijk woonhuis in Zuid-Limburg.
8 mei	Diane Habets	Romeinen in Kerkrade. Villa Holzkuil
12 juni	Excursie	Kasteel Haeren en kasteel Rivieren, Voerendaal
11 september	Hans Thissen	Het archief van de Heerlense familie Schunck
9 oktober	Harry van Aken	Langs de heerbaan. Romeinse wegen in onze regio
13 november	Leentje Mostert	De Heerlense fotograaf en filmer Hub. Leufkens (1894-1962)
11 december	Dirk Dobbeleers	Het proces Mertens, een bokkenrijder berecht in Antwerpen. Verschillen tussen bokkenrijders in Nederland en België